

Inventaris van het archief van Rinze Douma, (levensjaren 1910-1945)

en Minke van der Veen, (levensjaren 1908-1988)

Jaren van de collectie (1902-2014)

Samengesteld door J. Ridderbos en J.F. Seijlhouwer

Historisch Documentatiecentrum voor het
Nederlands Protestantisme (1800-heden)
Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam

Collectie nummer: 1054
Februar 2019

Inleiding

Hieronder volgt een beschrijving van de archiefstukken en documentatie betreffende het echtpaar Rinze Douma (1910-1945) en Minke van der Veen (1908-1988). Rinze werd in 1929 als student theologie ingeschreven op de Vrije Universiteit, waar hij in 1934 zijn kandidaatsexamen behaalde. Rinze en Minke trouwden op 23 juli 1936.

De stukken werden in 2014 overgedragen aan het Historisch Documentatiecentrum. Er is in strikte zin niet echt sprake van een archief, het gaat veel eer om enkele archiefstukken aangevuld met documentatie.

Dr. Jan Ridderbos heeft op basis van deze stukken en door eigen aanvullend onderzoek een levensbeschrijving van Douma gemaakt die in tweeërlei vorm hierbij werd opgenomen*. In inventarisnummer 35 zijn ook enkele getranscribeerde brieven en een deel van het dagboek van Minke van der Veen opgenomen.

In de stukken was geen eenduidige ordening aanwezig; er is voor gekozen om ze te groeperen naar de archiefvormer. Na de stukken betreffende Rinze Douma, volgen stukken betreffende Minke Van der Veen, dan de stukken betreffende herdenkingen van Rinze Douma en de correspondentie van R. Douma en M. van der Veen met familie. De overige stukken werden in de rubriek documentatie ondergebracht.

Dubbele stukken en enveloppen zonder extra informatie werden verwijderd.

In februari 2019 werden enkele foto's en wat documentatie toegevoegd.

* Zie inventarisnummers 29 en 35.

Inventaris

Stukken betreffende Rinze Douma*

- 1 Fotokopie van een verklaring van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen betreffende het afleggen van het eindexamen aan het Gereformeerd Gymnasium, 1929.
1 stuk
- 2 Fotokopie van een knipsel betreffende verleend uitstel voor militaire dienst, [1930] .
1 stuk
- 3 Blocnote met summiere aantekeningen, [1934] .
1 stuk
- 4 Fotokopie van een brief van de kerkenraad van Emmer Compascuum betreffende het traktement, 1936.
1 stuk
- 5 Aankondiging van het huwelijk van Rinze Douma en Minny v.d. Veen, 1936.
1 stuk
- 6 Stukken betreffende distributie stamkaarten voor de gezinnen Douma-Van der Veen en Van Barreveld-Fokker, 1939-1943 en z.d.
1 omslag
- 7 Zakagenda 1940.
1 deel
- 8 Systeemkaarten met aantekeningen van theologische aard, preekaantekeningen en een aan de actualiteit aangepast 'Onze Vader', 1940 en z.d.
1 omslag
- 9 Vrijstellingsbewijs voor het inleveren van een herenrijwiel, 1942.
1 stuk
- 10 Brieven van Minke, 1944 en z.d.
3 stukken

* Zie voor brieven van R. Douma inv. nrs.: 19, 30 en 31

- 11-12 Huwelijksboekje van Rudolf van Doorn en Maria Vegter en een
famieregister op naam van Petrus van Barreveld en Elizabeth
Fokker, z.d. [1931-1936]
2 delen
- 13 Persoonsbewijs van Rinze Douma, 1941
1 stuk
- 14 ‘Vervolgd om der Gerechtigheid wil’, preek van R. Douma, 19
maart 1944, en een gedrukt exemplaar uit 1945.
2 delen
- ‘Uw hart niet ontroerd’, Joh. 14:1-3 [Valthermond 5 april 1936,
Ex. 28 feb. 1937] en ‘Droefheid naar God’, 2 Cor. 7:10 [Ex. 30
apr. 1939], preken, 1936-1939.*
2 delen
- 15 Knipsel, met foto, [uit de *NCRV-gids*] betreffende een Bijbelle-
zing door R. Douma, z.d.
1 stuk
- 16 Visitekaartjes van R. Douma (Cand. Theol.), Bergum, z.d.
2 stukken
- 17 Fotokopie van de overlijdensadvertentie van R. Douma, juni
1945.
1 stuk

Stukken betreffende Minke Van der Veen[†]

- 18 Telegram uit Hardenberg: ‘Beroepen nader bericht volgt’ en uit
Emmen: ‘Kom vanavond’, 1936
2 stukken
- 19 Brieven van Rinze uit ‘de onderduik’ en uit verschillende ge-
vangenissen in Nederland en Duitsland, 1943-1945 en z.d.
1 omslag
 Nb. Bevat microfiche van matige kwaliteit met opnamen
 van de ook als originele stukken aanwezige ‘gevangenis’
 brieven van R. Douma (1910-1945).
- 20 Dagboek, juni 1944-11 juni 1945.
1 omslag
- 21 Tweede Distributie stamkaarten voor gezinnen Douma en Van
Barreveld en Rode Kruis Kinder legitimaties voor Wietske Wil-
helmina en Steven Cornelis van Barreveld, 1945 en z.d.
1 omslag

* Aanvulling februari 2019

[†] Zie voor brieven van M. van der Veen inv. nrs.: 30 en 32.

- 22 Kaartje betreffende dank voor deelneming tijdens afwezigheid en het bericht van overlijden van Rinze Douma, juli 1945.
1 stuk
- 23 Brieven van N. van der Brugge, J.D. van Ginhoven, [?] Hartendorf, Reinier Hegge, N.N., J.H. Seigers, Jozef Teulings en G.B.R. Wortelboer betreffende R. Douma tijdens verblijf in Vught en kampen in Duitsland, 1945-1946
1 omslag
- 24 Stukken betreffende de beslissing van de Buitengewone Pensioenraad over het buitengewone pensioen voor M. van der Veen en haar minderjarige kinderen en een kopie van de opgave voor de erelijst der namen van hen, die voor het vaderland zijn gevallen, 1949 en z.d.
2 stukken

Stukken betreffende herdenkingen van Rinze Douma

- 25 Stukken betreffende de rouwdienst ter nagedachtenis van Rinze Douma, geleid door T.H. Hoeksema, 3 juli 1945
1 omslag
- 26 Stukken betreffende de onthulling van straatnamen van verzetsstrijders in Groningen, 1989.
1 omslag
- 27 Stukken betreffende de herdenking en de onthulling van een herinneringsmonument voor Rinze Douma, 2014.
1 omslag
- 28 Briefwisseling tussen Henca Douma en A.A.J. Mulder, 1993-2004.
1 omslag
- 29 *Trouw*, 7 juli 1945, met een overlijdensadvertentie van R. Douma, door de families J. Douma en S. v.d. Veen, kopieën van periodieken; J. Ridderbos, 'Ds. Rinze Douma (1910-1945)' in: *Waardeel*. Drents Historisch Tijdschrift, XXXIV, 1, 2014; kopieën van stukken afkomstig van de Stichting Oorlogs- en Verzetmuseum Groningen (documenten, verslagen van gesprekken en enkele krantenknipsels); kopieën van secundaire bronnen, 1945-2014
1 omslag

Correspondentie van R. Douma en M. van der Veen met familie

- 30 Brieven van Rinze aan J.A. (Age) Kuperus, oom, (gijzelaar in St. Michielsgestel); brief van Rinze en Minke aan Tante en Beppe (grootmoeder van Rinze, 1939-1942
3 brieven
- 31 Brief van Rinze aan familie Jouke Douma betreffende zijn overplaatsing uit de gevangenis van Groningen, 12 augustus 1944.
1 stuk
- 32 Brieven van Minke Douma-Van der Veen aan familie St. van der Veen in Franeker 1945.
4 brieven

Documentatie

- 33 Kaart van Emmer Compascuum (1:25.000), 1935 ; distributiebonnen en zegels; blanco bewijs voor de vrijstelling van O.T.-arbeid in 1945, afgegeven door de burgemeester van Emmen; rondschrijvens van E. Imminga-Hiemstra betreffende kettingsbrieven voor het inzamelen van goederen voor gevangenen in Vught; blanco Ausweis van het Arbeistamt Afdeling Meppel en blanco bericht van ontvangst van een aanvraag bij het Arbeitsamt, 1944-1949 en z.d.
1 omslag

Foto's

- 34 Foto's van J.R. Douma, H.J. Kuperus, Rinze, Jan en Tjitske, 1902; Rinze Douma, ca. 1926; foto van het dispuut Areopagus, ca. 1930; foto's van het jubileumfeest van de VU in 1930 en een knipsel met gedicht over Colijn, 1933; foto van het gezin Douma in de sneeuw, 1942; montagefoto van de leden van het gezin Douma, z.d.; afdrukken van foto's met een DVD met de digitale bestanden van de foto's betreffende de familie Douma; foto van grafsteen van M. Douma-Van der Veen en R. Douma, Assel (Gld.), z.d.; foto van een herdenkingsbord in Bergen-Belsen, z.d.; foto van R. Douma als student, z.d.
1 omslag
- Foto van Rinze Douma, 1920 [?] en foto van een klas van de laatste klas van de lagere school of de eerste klas van het gymnasium Leeuwarden, 1922 [?], Rinze Douma aan de elleboog van de onderwijzer.*
2 stukken
- 35 J. Ridderbos, *Ds. R. (Rinze) Douma 1910-1945. Predikant en Verzetsheld*, 2014

* Aanvulling februari 2019

1 stuk

Nb. Hierna opgenomen.

- Biljetten van 1.00 Kronen (Oostenrijk-Hongarije 1902) en 1.000 Mark (Duitsland 1910)
- Knipsels waarvan de band met het archief niet geheel duidelijk is, 2013 en z.d.

Over ds. R. (Rinze) Douma 1910-1945 Predikant & Verzetsheld¹

Ter inleiding

Wanneer in de stad Groningen geen straat vernoemd was naar ds. R. Douma,² wie had dan in onze tijd zijn naam nog gekend? Die naam ontbreekt zelfs in het standaardwerk van dr. G. van Roon.³ Terwijl ds. R. Douma een kroongetuige had kunnen zijn bij de bewijsvoering van diens stelling dat de predikanten in het grensgebied eerder en beter dan anderen de ontwikkelingen in Hitler-Duitsland doorzien hebben. Tijdens de bezetting van ons land zouden zij voortrekker geweest zijn in het verzet tegen de bezetter. De gereformeerde predikant ds. R. Douma voldoet aan alle eisen. Toch heeft hij blijkbaar “gevloden onder de radar” van de (kerk-)historici. Pas bij de voorbereiding van de bundel *Van kansel naar barak*⁴ kwam zijn naam weer op tafel. Naar aanleiding van de verschijning van de bundel nam een dochter van ds. R. Douma contact op met de redactie, met als resultaat de vorming van een geordend archief. Deze inventaris wijst een toekomstig onderzoek(st)er de weg naar en in dit archief.

Wij zijn de dochters van ds. R. Douma: Sita (Sietske E.), Henca (Hinke W.) en Wietske (Wietske W.) dankbaar voor het ruimhartig ter beschikking stellen van dit materiaal. Op deze plaats behoort natuurlijk ook de naam van de inmiddels overleden zoon Stef (Steven C.B.) genoemd te worden.

Het onderstaande geheel bestaat uit twee gedeelten: een biografisch deel en de inventaris van het archief van ds. Douma.

Het biografisch deel begint met een korte levensschets van ds. Douma. Dan volgt een uniek geheel: de brieven die ds. Douma op zeer kleine papiertjes in de gevangenis schreef, en gedeelten uit het dagboek van mw. Douma. Samen vormen ze een geheel: in haar dagboek geeft mw. Douma reactie op wat ds. Douma in zijn brieven schreef.

Als aanhangsel is de tekst van de laatste preek opgenomen, die ds. Douma – als onderduiker – in zijn kerk te Emmer-Compasuum hield.

De inventaris van het archief wordt aangevuld door een overzicht van getuigenissen en krantenartikelen, en van gedrukte bronnen.

Assen, najaar 2013
dr. Jan Ridderbos

¹ Versie 6, 24 maart 2014

² ‘Doumastraat, R. Verzetsstrijder WO II (1910-concentratiekamp Bergen-Belsen 9 maart 1945). Ds. Rinze Douma was gereformeerd predikant. Organiseerde de contacten tussen verschillende verzetsgroepen in het noorden; trad tijdens zijn gevangenschap op als pastoraal verzorger van zijn medegevangenen.’ (http://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_straten_in_Groningen).

Zie ook ‘Verzetsmensen geëerd in straatnaam’, in *Nieuwsblad van het Noorden*, d.d. 19 september 1990.

³ G. van Roon: *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941*, Utrecht/Antwerpen 1973, 2^e Kampen (Kok) 1990.

⁴ George Harinck en Gert van Klinken (red.): *Van kansel tot barak. Gevangen Nederlandse predikanten en de cultuur van de herinnering*, Zoetermeer (Meinema) 2011.

Inhoud

Rinze Douma (1910-1945)
Brieven van ds. R. Douma 1943-1945
Delen uit het dagboek Minke Douma-van der Veen
Laatste preek van ds. R. Douma
Getuigenissen (achteraf) over ds. R. Douma
Krantenartikelen Gedrukte bronnen

Rinze Douma (1910-1945)

Op 13 juni 1908 traden Jouke Rinzes Douma⁵ en Hinke Jans Kuperus in het gemeentehuis van Tietjerksteradeel in het huwelijk. De bruidegom was 21 jaar oud, en dus volwassen, en had als beroep aardappelenkoopman; zijn beide ouders, Rinze Jans Douma en Tjitske Joukes Kromkamp, waren voor de dag van het huwelijk overleden. De bruidegom was geboren en getogen te Bergum, waar hij nog steeds woonde. De bruid was eveneens 21 jaar oud, en zij was te Garijp geboren als dochter van de arbeider Jan Kuperus en Trijntje Taekes Joekema. Haar beide ouders waren bij de huwelijksluiting aanwezig en gaven toestemming voor de voltrekking van het huwelijk.⁶

Uit dit huwelijk werd op 28 april 1910 een zoon geboren, die de oude Douma-naam: Rinze kreeg. Rinze groeide op te Bergum en ging daar naar de lagere school.⁷ Ietwat verassend was voor een kind uit Bergum de keuze voor de vervolgopleiding: het Gereformeerd Gymnasium te Leeuwarden.⁸ Die school was kort daarvoor, in 1921, gesticht en werd pas in 1923 officieel geopend door de gereformeerde voorman, dr. H. Colijn. Nog verrassender was de keuze voor de studie theologie aan de Vrije Universiteit in het verre Amsterdam.⁹ Mensen uit de 21^e eeuw realiseren zich niet, welke financiële offers de ouders toen moesten brengen voor zo'n langdurige opleiding

Te Amsterdam werd Rinze Douma lid van het VU-dispuut Areopagus. De student die samen met hem op kamers was, schreef naderhand:

Hij stond midden in het studentenleven en gaf zich daaraan ten volle. Hij leefde mee in dagen en nachten van uitbundige vreugde; de problemen, die de studentensamenleving beroeren, hadden zijn intense belangstelling. Het welzijn van Areopagus ging hem zeer ter harte. In den strijd om het aanzien van ons dispuut te verhoogen bleef hij niet achter; hij deed wat in zijn vermogen lag om de onderlinge saamhorigheid te bevorderen. Studie en festijn, werken en fuiven namen in zijn leven beide een passende plaats in. Hij toonde zich een man van karakter, eenvoudig en oprecht, opgewekt en met plichtsbef.¹⁰

Zijn dispuutgenoot en latere collega te Emmen, ds. W.J. Wynia, typeerde hem als 'de steile Friese figuur, vriendelijk en meelevend, maar, als het moest, ook onverzettelijk'.¹¹

Op 23 juli 1936, vlak voordat hij met zijn maatschappelijke loopbaan begon, trad Rinze Douma te Franeker in het huwelijk met Minke van der Veen (Franeker, 27 oktober 1908-Apeldoorn, 3 juli 1988). Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren:

⁵ Zie voor zijn voor- en nageslacht Gepke van der Meer-Douma: *Douma's van Burgum, voor- en nageslacht van Douwe Douwes en Baukje Hedsers*, (in eigen beheer, Administratief centrum Metslawier) 1990.

⁶ Zie voor de huwelijksacte: www.allefriezen.nl

⁷ Zie foto 1 (portret van de ouders Douma met hun drie kinderen) en foto 2 (portret van de jonge Rinze Douma).

⁸ Zie foto's 3 en 4, klassenfoto's. Het Gereformeerd Gymnasium heet nu Gymnasium Beijers Naudé; op een gedenkplaat in dat gymnasium wordt de oud-leerling R. Douma herdacht, zie <http://www.4en5mei.nl>.

⁹ Rinze Douma werd in het cursusjaar 1929-1930 ingeschreven als theologisch student, onder nummer 1425.

¹⁰ A.W.K., in *P.O.N.S. Orgaan van de Reunisten-Organisatie en het Dispuut "Areopagus"*, nr. 26 (maart 1946), p. 5.

¹¹ In hetzelfde herdenkingsnummer, p. 1.

Sietske E. (2 juni 1937), Hinke W. (5 mei 1939), Steven C.B. (18 juli 1941) en Wietske W. (23 juni 1942).

Op 2 augustus 1936 werd Rinze Douma bevestigd als predikant bij de Gereformeerde Kerk van Emmer-Compasuum.¹² Het Latijnse woord compasuum betekent gemeenschappelijke weide. Het zou gaan om de gemeenschappelijke weide van de inwoners van Emmen, of van de boeren van Ober- en Niederlangen die tot het riviertje De Runde hun vee mochten laten grazen. In de volksmond werd de naam afgekort tot 'het Compas'. Emmer-Compasuum was een typische veenkolonie, en lag op de grens van het Nederlandse hoogveengebied. Vanaf 1879 groeide de bevolking van Emmer-Compasuum sterk. Er kwamen zoveel Friese veenarbeiders, dat men zelfs sprak over Fries Compasuum.

De Gereformeerde Kerk van Emmer-Compasuum werd op 15 november 1894 geïnstitueerd, met acht mannelijke en elf vrouwelijke leden. In 1902 werd het kerkgebouw geopend, waar later ook ds. Douma voorging. Met de groei van de totale bevolking nam ook het gereformeerde volksdeel sterk toe, zodat in 1925 de Gereformeerde Kerk van Emmer-Compasuum met 1.225 zielen de grootste gereformeerde kerk van de classis Coevorden was. Het kerkgebouw kon deze grote schare niet bevatten, zodat in 1931 de kerk gescheiden werd: naast de Gereformeerde Kerk van Emmer-Compasuum ontstond de Gereformeerde Kerk van Emmer-Erfscheiderveen.¹³ Rond 1936 had de kerk van Emmer-Compasuum 523, en die van Emmer-Erfscheiderveen 351 leden. Inmiddels waren de kerken van Coevorden (886), Emmen (1.088), Nieuw-Amsterdam (1.268) en Nieuw-Dordrecht (1.174) qua ledental die van Emmer-Compasuum voorbij gestreefd.¹⁴

Ds. Douma was de vijfde predikant die aan deze kerk verbonden was. Zijn voorgangers waren dr. C. Veltenaar (1906-1909), J.S. Schaafsma (1910-1915), ds. L.H. Duin (1916-1921) en ds. P.E. van Schaik (1923-1935). Op 2 augustus deed ds. R. Douma zijn entree in de Gereformeerde Kerk van Emmer-Compasuum. Zijn entreetekst was: *Want wij prediken niet onszelven, maar Christus Jezus, den Heere; en onszelven, dat wij uw dienaars zijn om Jezus' wil* (2 Korinthe 4:5). Blijkbaar had de Fries Rinze Douma een goede entree bij zijn gemeenteleden. In een latere terugblik wordt gezegd:

Met volle energie arbeide hij in deze gemeente. Enthousiast kon hij vertellen van de vele problemen, waar hij als jong predikant voor kwam te staan. Alles had zijn belangstelling. Hierdoor en door zijn vlotte omgang raakte hij zeer spoedig met zijn gemeente vergroeid, zodat hij ieder met raad en daad ter zijde kon staan en dit heus niet alleen op zuiver kerkelijk terrein.¹⁵

Het echtpaar Douma woonde naast het kerkgebouw, in de pastorie aan het Hoofdkaanaal W.Z, nr. 9.¹⁶ Na bijna vier gelukkige jaren brak de oorlog uit. Dezelfde zegsman vervolgt:

Intens volgde hij de oorlogshandelingen, maar met een nog grotere belangstelling nam hij kennis van wat de Duitsers ons brachten op cultureel en geestelijk terrein: de Übermensch, de rassenleer, de leer van bloed en bodem, van kracht en geweld, de prediking van het heidendom.

Hiertegenover stelde hij de leer van het Christendom, de leer van zonde en genade, de prediking van het Kruis. Bij al zijn verdere handelen werd hij als dienaar van Koning Jezus hierdoor gedreven, in het begin met alle gebreken en

¹² Het archief van deze kerk bevindt zich in het Drents Archief te Assen, inventarisnummer B871.

¹³ Gegevens ontleend aan het artikel 'Groet van gevangene fataal voor predikant', geschreven door Lammerth Huizing, verschenen in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 1995.

¹⁴ Gegevens ontleend aan F.C. Meyster (red.): *Jaarboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1937*, Goes z. j./p. 143-145. In 1943 wordt voor Emmer-Compasuum een ledental van 501, en in 1944 een ledental van 517 opgegeven.

¹⁵ P. Tjeerdsma: 'Ds. R. Douma', in Th. Delleman (red.): *Opdat wij niet vergeten. Enz.*, Kampen (Kok) 1949, p. 243-245.

¹⁶ Zie foto van kerk en pastorie.

kortzichtigheid, die ons mensen nu eenmaal aankleven, later als een Paulus, met wie hij zeggen kon: onze verwachting is alleen van de Heere’.

Douma verzette zich op twee terreinen. Het principiële verzet, gericht tegen de ideologie van het nazisme, vond op de preekstoel plaats. Het was de basis van zijn inzet. Naar zijn vaste overtuiging had iedere Christen, ter wille van de gerechtigheid, te strijden tegen het Duitse heidendom.

Echter, zoals uit het bovenstaande citaat blijkt, was Douma niet slechts een mens van de theorie, en was ieder kerkisme hem vreemd. Mensen, die hem hadden leren vertrouwen, kwamen bij hem om raad voor praktische problemen waarvoor zij op grond van hun verzet tegen de bezetter kwamen te staan. En zo raakte hun raadsman geleidelijk ook zelf bij de illegaliteit betrokken.

Kortom, verzet op twee fronten: het ideologische verzet tegen het gedachtegoed van de bezetter, en het praktische verzet tegen maatregelen van diezelfde bezetter. Het ging Douma steeds om de combinatie van beide, en we doen hem uitsluitend recht wanneer we oog hebben voor beide aspecten.

Drie fasen

In het (verzets)werk van ds. Douma zijn drie fasen te onderscheiden.

1. Van mei 1940 tot augustus 1943 geestelijk verzet door middel van zijn preekdij, gecombineerd met praktisch verzetswerk.
2. Van augustus 1943 tot mei 1944 full-time, “beroepsmatig” actief verzet.
3. Van juni 1944 tot maart 1945 geestelijk raadsman mede-gevangenen.

Pastorie Emmer-Compascuum

In feite van meet af aan kwam ds. Douma in het geweer tegen de ideologie van de bezetter. De vraag is, hoe serieus de bezetter die ideologie nam. Wat buiten kijf staat, is het belang van de maatregelen door de bezetter genomen. Ook tegen die maatregelen verzette ds. Douma zich. Hierdoor kreeg hij in toenemende mate contact met gemeenteleden, die op het zelfde spoor zaten, onder wie M.R. Bentum en W. Hartman;¹⁷ en met zijn burens, de rooms-katholieke aannemersfamilie Pragt. Zoals voor de hand ligt, begonnen de dingen klein en haast vanzelfsprekend. Pas achteraf werd duidelijk dat je in iets groots terecht gekomen was. Het illegale blad *Vrij Nederland* moest verspreid worden, en wat later ook het eveneens illegale *Trouw*. Joden uit het Westen van het land moesten worden ondergebracht: zo woonde er tijdelijk een Joodse vrouw in de pastorie. Mensen die met deze activiteiten bezig waren, kwamen met elkaar in contact en vormden een losse groep. Zo kreeg ds. Douma te maken met de Emmer verzetsgroep rond ‘ome Gerrit’ (Ridderhof?). Zelf zette hij met Jo Steven de ‘organisatie Van Dam’ op. Waarschijnlijk kreeg ds. Douma aan het einde van 1942 contact met de ‘Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers’ (L.O.). Dit contact verliep via de gereformeerde onderwijzer Gerrit Stoker:

Het begin onze kennismaking ligt in het jaar 1942, waarin Ds. Douma tot ons kwam met het verzoek tot samenwerking, om door vereende krachten te komen tot een verhoogd effect onze actie. Wij voelden aanstonds voor deze idee, doch wensten eerst de wederzijdse mogelijkheden ter bereiking van ons gemeenschappelijk doel te vergelijken. Bij deze vergelijking bleek ons duidelijk, dat onze medestrijder het op de weg der verwezenlijking verder gebracht had dan wij; dit vervulde ons enerzijds met schaamte anderzijds met veel hoop voor de toekomst. Later bleek dat we een goede slag hadden geslagen, die niet alleen ons als werkers, maar veelmeer hen die door ons werk werden gediend tot voordeel kwam. Hij was een onzer Groten die trots alles in opdracht van zijn Zender het doel trachtte te bereiken dat ons gesteld was.¹⁸

¹⁷ Zie het door hen ondertekende rapport voor de Stichting 1940-1945, provincie Drenthe, zonder datum.

¹⁸ G. Stoker, tekst van zijn toespraak gehouden in de rouwdienst, twee bladzijden, getypt.

Volgens de na-oorlogse rapportage was hij aanvankelijk ingeschakeld voor de L.O., afdeling Emmen, en werd hij daarna ingeschakeld voor het landelijke werk. Daarnaast nam hij deel aan de groepen spionage en sabotage¹⁹:

Het verzetswerk van ds. Douma breidde zich weldra uit tot de provincies Groningen en Drenthe en hij onderhield ook contacten met bekende personen uit het “gewapend verzet”. Hiertoe behoorden o.m. Harm Molenkamp²⁰ (gefusilleerd op 12-10-1944 te Westerbork) en de gebroeders Jaap en Piet Gootjes, die op 11-02-1944 te Middelstum sneuvelden in een vuurgevecht met de Groningse S.D.

Ds. Douma kreeg eveneens contacten met de landelijke verzetsgroep T.D. (Tweede Distributiestamkaart²¹).²²

Dit alles klinkt nogal heldhaftig, maar het praktische verzet was en bleef voor ds. Douma verbonden met het principiële verzet. Het ging hem uiteindelijk om de eer van zijn Heer en Heiland:

Toen vanuit Utrecht in 1942 en 1943 contacten gezocht werden in het Noorden voor het onderbrengen van duikelaars [= onderduikers], kreeg ik al heel spoedig ook het adres door van Ds. Douma. Al direct bleek dat de Overledene met dezelfde gedachte bezielde was als wij in Utrecht, namelijk: wij moeten elke principieele duikelaar helpen. Heel spoedig was het contact ter plaatse gelegd, waarbij niet vergeten mag worden de belangrijke hulp welke wij van Jo Steven mochten ondervinden. Besprekingen te Zwolle, Groningen en Utrecht en allerlei andere plaatsen maakten vriendschapsbanden tusschen ons, die nimmer vergeten zullen worden. Toen er moeilijkheden kwamen, en die waren er altijd genoeg, ging Ds. Douma niet bij de pakken neerzitten, maar werkte hard om een oplossing te vinden. Hij heeft gewerkt met een ijver zooals weinigen en daarom mogen wij hem eeren als een van de beste illegale werkers.

Hij werkte alleen omdat God het van hem vroeg en daarom was het hem nooit teveel [...] ik wil hier iets zeggen van zijn preek welke hij heeft gehouden op 18 juli 1943 in de Zuiderkerk te Utrecht.

Als opschrift koos hij: “Vrienden in den nood”.

De banden van warme vriendschap tusschen David en Jonathan stelde hij als voorbeeld voor de gemeente. Hoe bezielend en ook striemend was zijn woord. Wanneer men in dezen tijd, zeide hij, vraagt om herberging van menschen die gedwongen zijn om hun huis te verlaten, dan hoort men bezwaren als “ik kan mijn deur niet openzetten want het kost allemaal zooveel geld”, anderen weer “mijn huis is te klein”, weer anderen “ik moet aan mijn zaak denken” en weer anderen “als ik daardoor eens terecht gesteld zou worden”. Wat, zeide hij, mag een Christen zo spreken? Neen, zelfs al wordt met de dood bedreigd. Jezus Christus eischt van U, zet Uw deuren wijd open.

U ziet, zoo zag hij de situatie. Een wonder dat hierop geen arrestatie volgde.²³

Het verzetswerk was niet alleen zaak van ds. Douma, ook zijn vrouw werd daarin betrokken:

Toen mijn man omstreeks eind 1942 met het verzetswerk begon, was ik daar eerst in geringe mate bij betrokken. Doordat er dikwijls illegale werkers moesten worden ondergebracht, veranderde dat in de loop der tijden [...] Ik heb destijds wel eens een of meer kleine vuurwapens voor mijn man weggebracht naar

¹⁹ Verklaring bestuur stichting 1940-1945 te Apeldoorn, d.d. 8 september 1948.

²⁰ Zie <http://www.archieven.nl/nl/>

²¹ De Tweede Distributiestamkaart werd door de Duitsers ingevoerd om de voedselhulp aan onderduikers te belemmeren, zie <http://nl.wikipedia.org/wiki/Distributiebon>.

²² Rapportage A. Mulder, d.d. 1987. Zie ook *Hoe Groningen streed*, p. 43-45.

²³ P. Bouman (LO Utrecht), tekst van zijn toespraak tijdens de rouwdienst, twee bladzijden, getypt.

een adres in Dedemsvaart waar de gebroeders Gootjes toen ondergedoken waren. Dat er ook vuurwapens in de kerk verborgen waren, wist ik niet.²⁴

Zowel in de kerk als in de pastorie bleken vuurwapens verstopt te zijn.

In verband daarmee ben ik toen per fiets naar Emmer-Compasuum geweest en heb met medewerking van een medewerker van ds. Douma, wiens naam ik mij niet meer kan herinneren, een aantal vuurwapens uit de kerk gehaald die daarin waren verborgen. De herkomst van de wapens kende ik niet. Zij moesten in veiligheid worden gebracht omdat ds. Douma door de S.D. werd gezocht en aldaar een plaatselijke medewerker was gearresteerd. Ik heb die wapens toen per fiets naar de heer Mink, rijwielhandelaar aan de Kraneweg in Groningen gebracht.²⁵

De buurjongen J.R. Pragt haalde de vuurwapens uit de pastorie weg:

Toen het gezin Douma in 1943 plotseling moest onderduiken, heb ik ervoor gezorgd dat er bezwarend materiaal, zoals bonkaarten, vuurwapens e.d. uit zijn woning werd gehaald [...] Aan een meisje met – naar ik meen – roodachtig haar, heb ik toen vuurwapens meegegeven, welke zij in de richting van Assen heeft gebracht.²⁶

Onderduikperiode

Op 3 augustus 1943 verliet het gezin Douma de pastorie te Emmer-Compasuum; dit was noodzakelijk omdat iemand uit het verzet (Jo Stevens?) gearresteerd was. Het echtpaar Douma, ging samen met zoon Stef, naar Groningen waar ze korte tijd onderdak kregen in de woning van een familielid aan de Frederikstraat.²⁷ Daarna kregen ze een bovenwoning aan de Hamburgerstraat,²⁸ waar ze onder de schuilnaam 'De Groot' woonden; de woning was verlaten door de eveneens ondergedoken familie Hemmes.

De dochters Sita en Henca werden ondergebracht bij de familie Pijper aan de Stationsweg 4 te Bedum. Een dochter uit dat gezin, Alie Pijper, was destijds koerierster voor de L.O. en verloofd met de illegale werker Harm Molenkamp. Zij zorgde als een moeder voor beide kinderen. Groot was dan ook de slag, toen Alie door de S.D. werd gearresteerd:

Door het illegale werk van mij en mijn verloofde waren er voortdurend spanningen in verband met gearresteerde medewerkers en het gevaar voor eigen veiligheid. Dat drong ongetwijfeld ook in mijn ouderlijk milieu door en de beide kinderen uit het gezin Douma zullen dat ook zeker gemerkt hebben. Het onder die omstandigheden bij vreemde mensen te moeten verblijven, moet wel een bijzondere ervaring voor deze kinderen zijn geweest.

In januari 1944 werd ik in mijn ouderlijke woning door de S.D. gearresteerd en na de bevrijding ben ik vanuit een Duits concentratiekamp weer teruggekomen. Mijn arrestatie vond 's avonds laat plaats. Onze woning werd van buitenaf verlicht en de achterdeur werd geforceerd. Toen werd ons gehele huis doorzocht. De voorraad bonkaarten, afkomstig van de bonnenkraak op het distributiekantoor te Baflo, werden niet gevonden. Die zaten in een kist, en mijn vader zei tegen de S.D.-ers dat daar speelgoed van de kinderen in zat. Ze keken er toen niet in.

²⁴ Getuigenis mw. M. Douma-van der Veen, d.d. 19 augustus 1987.

²⁵ Getuigenis mw. K. de Jong-Groenewold, d.d. 25 augustus 1987.

²⁶ Getuigenis J.R. Pragt, d.d. 3 september 1987.

²⁷ Aan de Frederikstraat woonde de familie Jonkman, tante Taek en Tine (nu Tine Sikkema-Jonkman), familie van ds. Douma.

²⁸ De straatnaam Hamburgerstraat werd tijdens de oorlog veranderd in Bollandstraat, omdat Hamburger een Jood was.

De kinderen Douma lagen tijdens mijn arrestatie al in bed. Vermoedelijk hebben zij het lawaai wel gehoord en de verlichting buiten de woning bemerkt. Ongetwijfeld hebben zij de spanning en de schrik van die gebeurtenis meeleefd.

Omdat de S.D. het zeer belangrijk vond om Harm Molenkamp in handen te krijgen, werd het mede daarom voor deze kinderen bij ons thuis te gevaarlijk.²⁹

Sita werd naar de ouders van ds. Douma te Bergum gebracht, terwijl Henca in huis kwam bij de familie J. Schaafsma aan de Helperoostsingel te Groningen. De twee oudste kinderen waren niet alleen van hun ouders gescheiden, maar verloren ook hun identiteit: ze gingen door het leven als kinderen uit het gezin De Groot of Van Barreveld.

Het jongste dochtertje uit het gezin Douma, Wietske, werd reeds in augustus 1943 ondergebracht bij de grootouders Van der Veen te Franeker.

Vanuit zijn onderduikadres te Groningen zette ds. Douma zijn verzetswerk met grote kracht voort. Hij hield zich met name bezig met het onderbrengen en verzorgen van Joodse en niet-Joodse onderduikers. Ook trad hij op als verbindingsman tussen de verschillende verzetsgroepen in de provincies Groningen en Drenthe. Namens hen was hij aanwezig op de vergaderingen van de top van de LO-LKP, die op 8 november en 19 december 1943 gehouden werden. Daar bleek dat er in de provincie Groningen, inclusief de stad Groningen, veel onderlinge concurrentie was tussen de verschillende groepen. Het lag niet in de aard van Rinze Douma om zich op te werpen als de sterke man van Groningen; hij werd dan ook op den duur door een ander, Henk E. Broekstra ('oom Henk') uit Bedum en later door Jan Oosterhof, vervangen.³⁰

De eigenlijke kracht van ds. Douma lag in het leggen en onderhouden van contacten. Misschien paste dat ook het beste bij hem als predikant: het hebben van een brugfunctie. De lijst van contacten is indrukwekkende: de 'Nulgroep' in de provincie Groningen, de gebroeders Gootjes in Zuid-Drenthe, en via hen de K.P., het 'Centrale Distributie Kantoor',³¹ Harm Molenkamp en diens organisatie voor het verwerven van persoonsbewijzen, de groep-Kroon, het LO-rayon de Veenkoloniën, en de landelijke T.D.-groep die zich bezighield met de verschaffing van de 'Tweede Distributie-stamkaart'.³²

Bij dat alles vergat ds. Douma zijn eigen gemeente niet:

Op zondag 19 maart 1944 verscheen de toen ondergedoken ds. Douma overwacht op de kansel van zijn kerk te Emmer-Compasuum. Het onderwerp van zijn preek was: "Vervolgd om der gerechtigheid wil". Hij sprak over de heilige plicht tot verzet en sabotage tegen alle maatregelen die het nationaal-socialisme beraamde. Niet meegaan met het Nederlands Arbeidsfront (N.A.F.)³³, niet meedoen aan de arbeidsdienst, zich niet laten inschakelen voor de arbeidsinzet en alle maatregelen saboteren om der gerechtigheid wil. Maar overal te hulp komen waar medemensen lijden en vervolgd worden omdat zij strijden voor gerechtigheid.³⁴

Samenvatting

Na de bevrijding werd een samenvatting gegeven van het werk, dat ds. Douma als man van het verzet gedaan had:

²⁹ Getuigenis mw. A. van der Molen-Pijper, d.d. 6 oktober 1987.

³⁰ Zie *Registers behorende bij Het Grote Gebod*, Kampen (Kok) 1989, Register van schuilnamen, onder Groot, ds. de (Douma, R.), p. 7.

³¹ Zie *Het grote gebod*, I, 625-633, m.n. p. 625.

³² Sietse J. Huizingh: 'Georganiseerd verzet in Groningen: L.O. en L.K.P.', in Jan A. Niemeijer & Ad. A.J. Mulder: *Verzet in Groningen*, Groningen 1986, p. 25-40, m.n. 34.

³³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlands_Arbeidsfront.

³⁴ Rapportage A. Mulder, d.d. 1987.

Ds. Rinze Douma van Emmercompasuum vervulde een brugfunctie tussen verschillende groepen. Hij was werkzaam op het gebied van onderduikadressen en bonkaarten. Hij kwam in het illegale werk terecht door iemand uit Utrecht, die daar een eigen groep had opgebouwd. Zijn werkterrein werd onder meer de zuidoosthoek van Drenthe terwijl hij ook contact kreeg met de rayonleider van de Nulgroep in het aangrenzende deel van Groningen, Jo van Mechelen ('Herman van Hees'). De gebroeders Pieter Gootjes (1915-1944) en Jacob Pieter Gootjes (1920-1944) die in het zuiden van Drenthe opereerden, werden Douma's verbinding met de K.P. Hij kon daardoor over belangrijke hoeveelheden bonkaarten beschikken. Een gedeelte van deze bonkaarten stond hij af aan R.W. Roukema ('Reinout') van het illegale Centrale Distributie Kantoor, die er voor moest zorgen er van de gekraakte bonkaarten een gedeelte bij de top terecht kwam, zodat deze ze centraal kon verdelen. Een plan waarbij Douma de buit van alle kraken (overvallen op distributiekantoren en gemeentehuizen) in de drie noordelijke provincies zou inzamelen en verdelen, heeft in de praktijk niet gewerkt. Via de gebroeders Gootjes kwam Douma in aanraking met Harm Molenkamp (1921-1944), een contact dat van groot belang was, daar Harm door de top gevraagd was de persoonsbewijzenverzorging op zich te nemen. Hij had namelijk contact met de groep van Tjakko Zijlema uit Garrelswier.³⁵ Deze groep legde zich met name toe op het verwerven van persoonsbewijzen, Ausweisen (werkvergunningen) en dergelijke en had daartoe een uitgebreid contactennet opgebouwd met vooral gemeentesecretarieën, meest in het noorden van het land. Ds. Douma was zo een belangrijke figuur in de illegaliteit door zijn contacten met de diverse groeperingen en personen, want naast de reeds genoemde waren er ook nog contacten met de groep Kroon, met Tjeert Pannekoek (1886-1944),³⁶ via Molenkamp en de gebroeders Gootjes met Bedum (= Knokploeg Bedum?), met de T.D.-groep, die zich bezighield met de verzorging van onderduikers met de 'Tweede Distributie-Stamkaart' en ten slotte met het L.O. rayon Veenkoloniën in de persoon van Hindrik Kolthof (1891-1944)? Douma, Pannekoek en Molenkamp hadden met elkaar gemeen, dat zij veel pionierswerk deden en overal contacten legden, maar zich weinig aan een bepaalde groep gebonden voelden. Zij hebben waarschijnlijk ook onderschat hoeveel werk het draaiend houden van een illegale groep, waarvan de werkzaamheden zich al maar uitbreidden, kostte.³⁷

Gevangenschap

Op 31 mei 1944 werd ds. Douma gearresteerd op het station te Amersfoort. Hij was op terugreis na een overleg met Adolph (Dolf) Hendriks te Amersfoort, van de verzetsgroep T.D. (Tweede Distributiestamkaart).³⁸ Over de reden van de arrestatie doen verschillende verhalen de ronde.

Op de dag van zijn arrestatie werd ds. Douma naar Assen gebracht. De S.D. droeg hem over aan de Nederlandse politie om hem in te sluiten in het Huis van Bewaring. Douma probeerde op dat moment te ontsnappen: vanaf het oude politiebureau aan de Brink vluchtte hij de Torenlaan op. Vlak voor het postkantoor greep een Duits matroos hem vast, die hem echter weer moest loslaten. Twee Nederlandse 'hulpagenten', Nijland en Schokkebroek, kwamen al schietend de Duitse matroos te hulp. Tegen deze overmacht kon Douma niet op en hij kwam dus toch in het Huis van Bewaring terecht.

³⁵ Zie voor deze groep Ineke Keressies: *Verzetsgroep Garrelswier. Luisterend naar de stem van hun geweten*, Bedum (Profiel) 2009.

³⁶ Zie voor hem C.M. Schulten *Zeg mij aan wien ik toebehoor*, Den Haag (SDU) 1993, p. 120.

³⁷ Sietse J. Huizingh in Jan A. Niemeijer en Ad. A.J. Mulder (red.): *Verzet in Groningen*, Groningen, 1986, p. 34.

³⁸ Hans Buitter & Ignace de Haes: *Het geruisloze verzet. De geschiedenis van de TD-verzetsgroep tijdens de Duitse bezetting*, Amersfoort (Kerk en Vrede) 1982.

Het is duidelijk dat de arrestatie van ds. Douma ingrijpende gevolgen had voor zijn echtgenote:

Toen ds. Rinze Douma was gearresteerd, heeft mijn nicht de woning aan de Hamburgerstraat verlaten en is naar de familie Hummel in Haren gegaan. Ik heb daarop, samen met Piet Tjeerdsma, nog illegale papieren e.d. uit haar door de S.D. verzegelde woning gehaald.

Iemand van de S.D. is in die tijd ook nog bij ons in de Frederikstraat aan de deur geweest om naar mijn ondergedoken nicht te informeren. Mijn ouders en ik kregen daardoor de indruk, dat men ook haar wilde arresteren. De S.D. heeft ook om haar persoonsbewijs gevraagd en dat heb ik destijds op het Scholtenshuis in Groningen afgegeven.³⁹

Op 10 juni 1944 werd ds. Douma overgebracht naar Groningen. Omdat het vermoeden bestond, dat mw. Douma ook gezocht werd, kon zij niet op bezoek gaan bij haar man. Wel was het, dankzij een 'goede' bewaker, mogelijk om als echtpaar met elkaar te corresponderen. Het is duidelijk, dat ds. Douma de brieven van zijn vrouw niet kon bewaren; het was veel te gevaarlijk dat die gevonden zouden worden. Bijzonder is dat zijn brieven, in een priegelschrift op zeer kleine papiertjes geschreven, wel bewaard zijn gebleven; in een bijlage is bijna de gehele tekst van die brieven te lezen. Een waardevolle aanvulling op die brieven is het dagboek, dat mw. Douma in deze periode bijhield; een selectie uit dat dagboek werd eveneens afgedrukt.

Op 17 augustus 1944 werd ds. Douma overgebracht naar het kamp Vught. Hij was daar met een groep van 14 uit Groningen; dertien van hen werden doodgeschoten, Douma overleefde het als enige:

dat uw man samen met de Groninger groep, d.w.z. Drupsteen,⁴⁰ kleine Kees, Wim Homoet en anderen, in totaal 14 man, bij ons kwam op zaal 2 in de bunker. Ze zaten allen geweldig in de put. Zaal 2 had een nare bijsmaak daar dit de zaal van vertrek was. De eerste of tweede avond werd één weggehaald en neergeknald.⁴¹ Zoo ging het bijna dagelijks. Tot na 14 dagen zuster Jo,⁴² de eigenlijke naam weet ik niet meer, voor het gerecht moest komen. Het viel erg mee. Dus we passanten weer rustig door. Hielden onze godsdienstoefeningen, d.w.z. we lazen een paar verzen en om de beurt legden [we die uit] of hielden we daar een preekje over. Plotseling werden de Groningers allen weggehaald en doodgeschoten.⁴³ Van de Groninger ploeg d.w.z. de veertien bleef hij alleen over. Waarom? Het grote Waarom?? Het kostte hem moeite z'n evenwicht weer terug te krijgen. Hij zat niet zwaar. Doch bij de gefusilleerden waren meerderen onschuldig. Gelukkig werd hij weer teruggeplaatst, het was Gods tijd nog niet. Vlak daarop werd hij gehaald, we hebben veel gebeden en verwachten ook niet anders dan dat hij verdwijnen zou. Tot onze grote verbazing hoorden we van

³⁹ Getuigenis Tine Sikkema-Jonkman, d.d. 7 oktober 1987. Het Scholten(s)huis was het beruchte centrum van de SD in Groningen-stad.

⁴⁰ Thijs Gerardus Drupsteen, ambtenaar ter secretarie, ongehuwd, 32 jaar, gereformeerd; geëxecuteerd te Vught op 18 augustus 1944. Zie *Het grote gebod*, I, p. 457.

⁴¹ Zie voor de executies in deze periode te Vught: http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlanders_ge%C3%ABxecuteerd_tijdens_de_Duitse_bezetting.

⁴² = Hessel van der Zee, rijksambtenaar, gehuwd, 26 jaar, hervormd; zie *Het grote gebod*, I, p. 150 (foto) en II, p. 102. Hij werd 'zuster Jo' genoemd, omdat hij in een verpleegstersuniform rondliep.

⁴³ Op 22 augustus werden de volgende twaalf leden van de K-groep (stad-Groningen) geëxecuteerd: Johannes Adrianus van Benthem, Auke Hendrik Dijkstra, Frederikus Berend Eijnsink, Johannes Hendrikus Antonius Gerardus Gort, Johannes Marinus van der Poel, Petrus Gerardus Henricus Schlaman, Schelto Slotema, Cornelis Enno Smith, Albert Steen, Hubertus Jacobus Emmanuel Verheul, Gerke de Vries en Hessel van der Zee (zie *Het grote gebod*, I, p. 149 met foto's). Waarschijnlijk was Reint A. Dijkema de dertiende Groninger: hij werd ook op 22 augustus geëxecuteerd; zie voor hem http://nl.wikipedia.org/wiki/Reint_Dijkema. In totaal werden op die dag 23 mannen te Vught geëxecuteerd.

een paar jongens die op ziekentransport waren geweest, dat hij gewoon Schützhäftling⁴⁴ geworden was, dus dat het risico voor zijn leven voorbij was. Later toen ik een paar dagen in het ziekenhuis lag, kwam hij mij bij het raam opzoeken, daar hij tuinman geworden was, hij had het goed en voor Vught een vrij leven. Voor de jongens in zijn barak is hij voor velen nog ten zegen geweest.⁴⁵

Op 6 september (na Dolle Dinsdag) werd hij met andere gevangenen overgebracht naar de Heinkelfabrieken:

Toen we uit Vught te Oranienburg aankwamen op 8 september, werden we na het gebruikelijke baden, doorgezonden naar de Heinkelfabriek waar we 8 weken verbleven in een grote montagehal. De omstandigheden waren daar redelijk. 't Was vroeg opstaan, half vier, dan appèl, vervolgens werd koffie verstrekt en daarna werd er iets gewerkt als er wat te werken was, of een beetje marcheeren. Ongeveer 12 uur aantreden voor 't eten, we kregen dan $\frac{3}{4}$ liter kool- of aardappelensoep, 's Avonds na het appèl werd brood uitgereikt met koffie, de laatste week kregen we in plaats van koffie 4 of 5 maal pap of soep. Per week kregen we 2200 gram brood, een keer werd bij het brood kwark gegeven, een keer jam, een keer boter en kaas en des Zondags boter met preskop of leverworst.⁴⁶

Na acht weken kwam ds. Douma in het kamp Sachsenhausen, als gevangene 98.400:

Op 23 oktober gingen we weer terug naar 't kamp Sachsenhausen in Oranienburg. Daar is 't eten hetzelfde. Om vier uur opstaan.

De gezondheidstoestand was heel goed en de onderlinge verhoudingen niet minder. Er was onder de Hollanders goed geestelijk contact. Er werd door de Predikanten elken dag als de gelegenheid zich bood een dagtekst besproken voor een kleine groep, Zondags werd "de Dienst" meer ingericht als in de kerk in 't Vaderland. Uw Man verzamelde eveneens altijd een groep mensen om zich heen en ging dan voor. Behalve deze bijeenkomsten, werden er nog lezingen gehouden. Uw Man b.v. sprak over "Het Koninkrijk Gods". Dit alles gebeurde clandestien en U moet het derhalve maar niet ruchtbaar maken. 't Zou mij en misschien de mensen daar kunnen schaden.

Twee dagen voor mijn vertrek is uw Man met de andere Predikanten in het Prominentenblok geplaatst. Dat is de barak waarin oud-Ministers, Ingenieurs en geestelijken onder gebracht zijn. Geestelijke van verschillende nationaliteit. 'k Geloof dat ze niet behoeven te werken doch zich bezig kunnen houden met studie en besprekingen met elkaar en natuurlijk kunnen zij zich in hun vrije tijd met de andere gevangenen bemoeien.

Toen ik wegging was de kleding wel voldoende en bestaat uit allerlei soort burgergoed plus 1 onderhemd en onderbroek. Soms sokken. Maar de temperatuur is er gezond. Er waren meest enkele zieken. Slapen op houtwolmatrassen (ik sliep er goed) twee personen in 1 krib, of drie in twee kribben. Ieder had twee dekens. Veel baden en ontluisen. Men bleef wel vrij van ongenode gasten. Er mag niet geschreven worden. Alleen correspondentie met 't Deutsche Rijk is toegestaan. 't Eten is goed bereid en gaar.

Op 4 februari 1945 werd ds. Douma overgebracht naar het concentratiekamp Bergen-Belsen. De ontruiming van het kamp Sachsenhausen was "noodzakelijk" in verband met de snel oprukkende Russen; de Duitsers wilden niet dat hun gevangenen in handen van de geallieerden vielen. Op 4 februari vertrok de eerste trein uit Bergen-Belsen; ds. Douma zat dus bij dit eerste transport. Op de eerste transport volgden nog vier andere. Alle geestelijken van welke nationaliteit dan ook (hun aantal wordt

⁴⁴ De Duitsers gebruikten het misleidende woord *Schützhäftling* om iemand aan te duiden, die zogenaamd ter wille van zijn eigen veiligheid gevangen gehouden werd.

⁴⁵ J.H. Siegers aan mw. Douma, brief, handgeschreven, twee bladzijden; Ommen, zonder datum.

⁴⁶ ? (Hartendorf) aan M. Douma-v.d.Veen te Franeker (23 december 1944?); brief, getypt, een bladzij.

geschat op 35), werden op transport gesteld.⁴⁷ Onder hen de Nederlandse predikanten C.P. Boodt, A. du Croix, A. Keuter (samen met zijn oudste zoon), W. Reinders en J. Versteegt; zij allen overleden, hetzij kort voor, hetzij kort na de bevrijding van het kamp. Dit gold ook voor de predikanten E.J.H. Brandligt en E.J. Fokkema, die reeds in dat kamp verbleven.⁴⁸ Als enige Nederlander overleefde de rooms-katholieke geestelijke, kapelaan R.H.F. Hegge te Kloosterburen. Hij wist te melden, dat alle geestelijken ondergebracht waren in Lager I Block 3:

Ik was lange tijd bij hem, de laatste dagen heb ik hem echter niet meer kunnen spreken, aangezien de ziekenbarak geïsoleerd was.⁴⁹

Vermoedelijk op 9 maart 1945 overleed ds. Douma aldaar aan de gevolgen van vlektyfus. Hij werd begraven in een massagraf.

Nageschiedenis

Na Dolle Dinsdag was mw. Douma, samen met haar zoon, naar de grootouders in Franeker gegaan. De dochter Henca kon niet langer blijven bij Jetze Schaafsma en was daarom ondergebracht bij de grootouders in Bergum.

Na de bevrijding had mw. Douma, in afwachting van de terugkomst van haar man, zich samen met haar drie oudste kinderen weer gevestigd te Emmer-Compasuum. Omdat geëvacueerden de pastorie bewoonden, werd het gezin Douma eerst bij een gemeentelid ondergebracht. Het jongste dochttertje bleef in Franeker en kwam pas weer 'thuis' nadat het gezin zich gevestigd had te Apeldoorn.

Het bericht van het overlijden van ds. Douma bereikte zijn nabestaanden pas op 13 juni 1945. Het bericht was afkomstig van ds. J.D. van Ginhoven, gereformeerd predikant te Vledder (Drenthe):

Een Engelsch veldprediker bezocht het concentratiekamp te Bergen-Belsen, waar Uw man opgesloten was.

Ik kreeg het verzoek U mede te delen, dat God in Zijn ontferming Uw man uit het concentratiekamp tot zich geroepen heeft. Nadere bijzonderheden ontbreken nog.⁵⁰

Op grond van deze informatie stelde mw. Douma een overlijdensbericht op:

Na maanden van spanning en onzekerheid ontvingen we bericht dat God in Zijn ondoorgrondelijke wijsheid, vanuit het concentratiekamp Belsen tot Zich genomen heeft, onze lieve man en vader Rinze Douma, gereformeerd predikant te Emmer-Compasuum in de ouderdom van 35 jaar [...] Hij stierf voor Zijn Koning en voor het Vaderland.

Nabeschouwing

Het is frappant, dat Rinze Douma niet alleen in de geschiedschrijving "onder de radar" is gebleven, maar dat het ook geldt voor zijn verzetsactiviteiten. Die zijn voor zijn ondervragers nooit erg duidelijk geworden en wellicht dat hij daarom niet is gefusilleerd in Vught.

Het geeft misschien ook wel aan hoe professioneel hij in het verzet opereerde. Zelfs als alles is nageplozen, blijft hij onvindbaar. Toen niet traceerbaar, nu ook niet.

⁴⁷ André J. du Croix: 'Weerloos weerbaar. Het verzet van dominee André du Croix', in *Doopsgezinde Bijdragen* (Nieuwe Reeks 31, 2005), Amsterdam 2005, p. 223-262, m.n. p. 239.

⁴⁸ Zie het overzicht in George Harinck & Gert van Klinken: *Van kansel tot barak*, p. 184-198.

⁴⁹ R. Hegge aan mw. Douma, brief d.d. 23 juli 1945; handgeschreven, een bladzijde.

⁵⁰ J.D. van Ginhoven aan mw. Douma, brief, handgeschreven, twee pagina's. Opmerkelijk is, dat hij de verwachting uitspreekt dat ds. J. Versteegt, die samen met ds. Douma in Bergen-Belsen verbleef, na zijn thuiskomst mw. Douma nader zou inlichten. Ds. Versteegt beleefde de bevrijding van het kamp Bergen-Belsen op 15 april 1945, maar overleed op 29 juni 1945 aan de gevolgen van het verblijf in het kamp.

Brieven van ds. R. Douma
Uitgewerkt en geannoteerd door een dochter Douma

Brief uit de onderduikperiode gericht aan ouders Douma in Bergum.

Ergens in Nederland, maandag 4 oktober 1943.

Geliefden,

Het wordt tijd dat we weer eens gaan schrijven. Thuis komen, daar zal het de eerste week wel niets van worden, omdat we nog een en ander op te knappen hebben. Er zou heel wat te vertellen zijn, maar dat zullen we maar liever niet doen, om verschillende redenen.

Laat ik u zeggen dat we in alles zo voorzichtig en bedacht mogelijk handelen. Maar risico is onvermijdbaar en dat moet men ook voor de goede zaak over hebben.

Overigens is er altijd deze troost dat de haren van ons hoofd geteld zijn en er niets geschied buiten Gods wil. Maar die troost betekent natuurlijk geen vrijwaring voor gevaar en dat maakt dat de spanning er altijd in blijft.

Wij trachten ons wel zoveel mogelijk voor alle risico's in te dekken.

Men maakt het thans voor ons klaar zo, dat we hier officieel wonen en een bepaalde functie hebben, waarvoor de nodige papieren verstrekt worden. Later kan ik hier wel eens duidelijker over spreken, maar moet vooropstellen dat ook deze dingen slechts in zeer beperkte kring bekend mogen zijn. De oorlog gaat ondertussen verder en is aan de heren Goebbels enz. wel te merken dat ze behoorlijk in de piepzak zitten. Het blijft intussen langzaam vooruitgaan. En we kunnen er niet op rekenen dat alles zo heel vlug zal gaan.

Wat de krijgsgevangenen betreft, zoals Jan, die kunnen rustig zijn: er worden geen razzia's gehouden en zeer waarschijnlijk ook geen verder naspeuringen gedaan.

Alleen de verrader zit niet stil, en dat is het onberekenbare element in deze dingen. Zo is er overal onzekerheid, de mensen die op het ogenblik gewoon thuis zijn, zijn ook niet veilig, omdat ze gemakkelijk als gijzelaar opgepikt kunnen worden. Of zo neergeschoten, als in Meppel het geval was.

Deze week zal ik waarschijnlijk nog een keer naar huis gaan om het een en ander te regelen. Waarschijnlijk komt er een gezin in ons huis wonen, ook van evacués, hele geschikte mensen. Dat is voor alle dingen beter. En verder moeten we maar afwachten. Ik zal nog wel eens over de kinderen schrijven. Hoe houdt het kleine ding zich? We zullen de een of andere keer wel eens op komen dagen. Schrijf ons maar eens aan oom H, dan krijgen wij 't hier wel.

Met hartelijke groeten en Gode bevolen uw Rinze.

Toevoeging mw. Douma:

De koffer moet naar Jan⁵¹, en nu heb ik er maar wat bij ingedaan, nog wat kousjes - 2 paar oudere, maar om te kruipen goed genoeg, en de andere heb ik in Friesland op de kop getikt.

Ook nog een paar hemdjes, als ze nu maar passen, want het geeft niet veel mee.

Voor Steffi heb ik nog een paar goeie gekregen, maar meer waren er niet.

De donkerblauwe slobbroek, is die al in Bergum? Een lapje stof voor een manteltje heb ik nu ook, nu 't naaien nog, maar als het hier zo druk blijft, met gaande en komende mensen, kom ik er gerust niet aan toe. Maar misschien valt het mee. Ook heb ik er een pak in gedaan van R. dat u misschien voor Henk⁵² kan gebruiken? Gaat het niet, dan laat u 't maar hangen, dan nemen we 't wel weer eens mee terug. Kan u 't wel gebruiken, dan wou ik het toch graag terug als Henk 't niet meer nodig heeft, omdat het zo geschikt is om wat uit te maken.

Maar dat is van later zorg. Zondag gaan we weer naar tante T. Die is vrijdag jarig en nu houden ze het [...] (de rest ontbreekt)

⁵¹ Jan = Jan Douma, broer van Rinze Douma.

⁵² Henk of Henkie = Henk Douma, broer van Rinze Douma.

NB. Ze woonden in Groningen in de Bollandstraat [= Hamburgerstraat] .

Brieven uit de gevangenis, door een bewaker naar buiten gesmokkeld.

Nr. 1, 2 juli

Brief uit Groningen (waarschijnlijk de eerste) Maandag

Mijn lieve vrouw en kinderen. Eindelijk gelukkig gelegenheid om je weer te bereiken.

't Was erg jammer, vooral voor jou dat je niets wist. Maar je hebt nu een goede lijn te pakken; echter niet overbelasten. Je briefje gelezen, merk dat je nog actief bent, Goed zoo!

Ik ben een week ziek geweest, angina met koorts maar gisteren weer klaar en meteen naar de kerk Dokter mocht bij me en dat is het bewijs dat mijn geval licht is (officieel)

Dus dat is mooi. Vorige week woensdag, kort verhoor - afgebroken omdat men nog niets van Assen wist. Later weer verhoord. Toen bleek reeds dat men van mij in het geheel geen bewijzen had. Dat lijkt heel goed naast bericht van de Bollandstraat.

Ben erg optimistisch. God helpt en zorgt. Zit maar niet over mij in, m'n beste vrouw. Ik reken erop dat ik hier nog een maand ben. Er is kans, dat de papieren over mij verspreid zijn b.v. 't p.b. [persoonsbewijs] van Barrewijk ergens anders - dan kunnen ze er geen touw aan vast knopen. En elke dag een dag dichterbij de bevrijding, ik hoop met je verjaardag [27 oktober] weer thuis te zijn. God geve het.

Ik zit nu bij "zuster Jo",⁵³ prima gezelschap, we helpen elkaar er boven op.

Zij is uitstekend op de hoogte van alles.

Over het algemeen voedselpositie niet slecht, wel tekort aan boter, maar we verhongeren niet. Die stamkaarten: Douma: daarvan zijn er vier in Emmen bij Klein, twee in [...] bij de meneer die de p.b.'s gebracht heeft.

Ik zou graag eens weten hoe je er voor staat met de kinderen. Helpt Harm [Molenkamp] je wel?

Probeer alles wat je tegoed hebt in geld om te zetten.

Van Andries heb ik behalve die fl. 650,- nog wel wat suiker en boter te goed.⁵⁴

Van Besters z'n vader nog 10 pond boter + Bedum.

Laat met het oog op Amersfoort hier op mijn naam een 20 pakjes cigarettens deponeren en verder veel geld fl 150,-, als je het missen kunt.

Dank voor de kleren, nog graag 1 overhemd [...] (onleesbaar) [...] .. kleine Kees heeft misschien de (onleesbaar) [...].

Heb je geen kleren uit het huis kunnen krijgen, nieuwe fiets, verkoop die maar.

Verder de hartelijke groeten aan alle familieleden en speciaal Wim, Kees TD⁵⁵ en Harm [Molenkamp] .

Wat zegt beppe er wel van?

Zeg aan de gemeente dat de gedachte aan hun gebed mij sterkt, en dat de Heere ook dit dragelijk maakt. En verder Romeinen 12: 12 ['Verblijdt u in de hoop. Zijt geduldig in de verdrukking. Volhardt in het gebed'] .

Mijn lieve vrouw, ik denk zoo heel vaak aan jou en de kinderen. Wat zouden ze op dit ogenblik doen. Het spijt me dat jij dit dragen moet, maar we blijven in 't gebed verbonden en hopen dat de Heere ons weer spoedig bij elkaar brengt. Laten onze ouders ook rustig zijn. Wie zelf niet in de gevangenis zit, heeft er vaak meer mee te doen dan die 't ondervindt. Maar dat hoeft niet en mag niet want overal is God.

Iets anders: [...] .. [doorgestreepte regels] . Zie geen kans. Dit heel belangrijk.

Zoek ook contact met mevrouw Bouman, Paterswoldseweg 35, hoek Peizerweg. Dit adres van familie v.d. zuster. Met de groeten van Hessel (zuster Jo) Misschien kunnen jullie samen iets bereiken.

⁵³ Hessel van der Zee, rijksambtenaar, gehuwd, 26 jaar, hervormd; zie *Het grote gebod*, I, p. 150 (foto) en 152; II, p.102.

⁵⁴ Andries = Andries Wagenaar, een neef uit Friesland, die voor levensmiddelen zorgde.

⁵⁵ Waarschijnlijk 'Grijze Kees', C. Dekker.

Geef mij ook een adres dat jou vlug kan bereiken.
Dat van de cigarettten, doe het buiten Jansen om. Dat is geloof ik alles.
Gaarne nog bericht hoe het met de waarschuwingen is afgelopen.
Systeem TD bij de Gestapo bekend.⁵⁶
Zaak Wim uiterst gunstig, waarschijnlijk zo goed als geen doodvonnissen.
Op 't Scholtenshuis zijn ze erg geschikt.
Mijn lieve schat hartelijke kussen en sterkte, van onze God, ook voor onze lieve kinderen. Hoe maken ze het?
Ik heb van Schaafsma nog fl. 100,- tegoed, gebruik die voor Henca.⁵⁷
Kun je me ook nog aan een paar nieuwe schoenen helpen.
Gaarne bericht over ondergedoken moeder van de zuster. Hij (zij) is vol goede moed.
Karel moet geld hebben

Nr. 2, juli

Brief zonder begin

[...] ..Hij 't mij doet. Nu even waarschuwen. Van Dam moet niet in Utrecht komen in de J.P. Coenenstraat. Adres is bij de SD [*Sicherheitsdienst*] bekend.
Jood de Vries moet uit Rijnsburg, ook dit bekend. Verder J.F. van Dijk uit O. Pekela en 't adres van Jo uit Slochteren.
Verder foto's van Piet Venema⁵⁸ en G [...] van Til, maar geen naam en adres.
Wouters moet Weerdsingel laten vervallen.
Karel van Kampen zit hiernaast,⁵⁹ vraagt om inlichtingen over huiszoekingen .. Numanstraat 30 h. (zuster)
Groet alle vrienden en bekenden en wens ze Gods beste zegen toe, ook eigen gemeente niet vergeten.
'k Voel me door het gebed met jou en de kinderen nauw verbonden. Heb gezegd dat we altijd 2 kinderen bij ons hadden Stef en Henca.
Heb Klaas Woltjer vanmorgen gesproken.⁶⁰ Die vraagt om contact naar buiten.
Ik ben vol goede moed. Nooit kan 't geloof te veel verwachten. Mijn beste vrouw, God sterke jou in deze tijd, zorg voor onze lieve kinderen. 'k Heb de foto's nog, kan ik ook een van jou krijgen?
Geb. van Dijk en Noë liggen in Deventer. Kees TD !
Van v. Es: van Katwijk, Meidoornstraat 43. Ds van Es: kent mij alléén van preekverzoek (doorgeven). Dit is geloof ik alles. Zorg zo mogelijk eens voor extra brood.
Groeten ook thuis, Bergum, Franeker, fam. Jonkman. Ze moeten niet ongerust zijn over mij, 't valt wel mee.
M'n lieveling, hartelijke kussen voor jou en de kinderen en Gode bevolen van je liefhebbende Rinze.

Nr. 3, juli

Mijn lieveling, nog even een bericht. 't Is Zondag we gingen niet naar de kerk
[...] [vele regels onleesbaar]
Graag hoor ik of Jo uit Slochteren weg is. En Piet ook, want daar hebben ze ook foto's van en van Jo het adres.

⁵⁶ Ds. Douma werkte mee aan de TD-verzetsgroep; hij werd zelfs in het kader van dat verzetswerk gearresteerd. Zie voor deze verzetsgroep Hans Buiters & Ignace de Haes: *Het geruisloze verzet. De geschiedenis van de TD-verzetsgroep tijdens de Duitse bezetting*, Amersfoort (Kerk en Vrede) 1982.

⁵⁷ Schaafsma = Jetze Schaafsma, onderduikadres van Henca.

⁵⁸ ? = Piet Venema, geboren te Groningen, 38 jaar, gehuwd, kleermaker, gereformeerd, geëxecuteerd op 20 januari 1945 te Hoozeveld.

⁵⁹ Karel van Kampen = Kornelis Kraal, afkomstig uit Meppel, 25 jaar, ongehuwd, kantoorbediende, gereformeerd, geëxecuteerd op 22 augustus 1944 te Vught. Zie *Het grote gebod*, I, p. 13, 16, 17, 21, 131, 138, 140, 141, 147, 152, 184, 214, 216, 426; II, p. 631.

⁶⁰ Klaas R. Woltjer, geboren te Emmen, 27 jaar, ongehuwd, directeur arbeidsbureau, hervormd; geëxecuteerd op 27 juli 1944 te Vught.

Verder graag een hoed en blauwe demi jas. 't Is nogal koud. Zoo mogelijk kort radionieuws. En tabletten. Ik vraag maar, maar span je niet teveel in. We moeten nog langer mee.

Hoe is 't met de kinderen?

Nog iets, ik had een enveloppe bij me met het adres van ds. Dijk uit Groningen. Dat was camouflage. Laat van Dijk niet schrikken en als ze ooit vragen, en hij weet van mij niets, alleen ben ik daar geweest voor aanvraag H. Avondmaal.

En verder mijn lieve vrouw, moed en vertrouwen. Als jij sterk bent is het voor mij ook beter. En we zijn in de hand des Heeren.

Zondag 1: we hebben hier prachtig onderling contact, veel gezelliger dan Assen.

Daar waren ze trouwens met verhoor erg geschikt Ze konden niet tegen mijn argumenten op.

Ik was niet erg [...] [de rest ontbreekt]

Nr. 4

Brieven uit de gevangenis in Groningen juli? 1944

Mijn lieveling. Hartelijk dank voor je bericht. Dat sterkt mij. Veel kan er niet zijn in de Bollandstraat, daar het meeste gelukkig al weg was.

Verder aan de Heer overgeven – de belofte luidt: In de benauwdheid zal Ik bij hem zijn.

Verder nog eens: zeer ernstig lijkt 't geval me niet, maar we moeten afwachten.

Mijn fiets kun je halen op het persoonsbewijs van Barreveld. Maar voorzichtig.

Het reçu hebben de moffen, denk erom: ik sta hier ingeschreven onder mijn eigen naam.

Wat Sita en Wiesje betreft, is het niet beter dat ze wel in Franeker en Bergum blijven, maar niet op een adres.

De mogelijkheid, hoewel niet erg groot is, dat ze jou en de kinderen willen ophalen vanwege leven onder een valse naam. Maar daarom waarschuwde ik.

Mijn schuilnaam is niet bekend.

Mochten er nog briefjes gevonden worden dan dit: in dat geval moeten navolgende mensen even gewaarschuwd: Knispel moet mijn eigen naam weten. (hij woont ..str. Nr. 9). Niet naar de Groot, niet Kranten. Fox waarschuwen. Bogooft; verzekering. P.I. Bakker, kerkelijke kwestie. Dijkstra, slager, ook mijn eigen naam noemen of zeggen dat zij mij niet kennen. Tine groeten.

Misschien is 't heel niet nodig, maar ik heb nu kans om door te geven en dan weet je het maar.

Ik ben heel blij met je brief en ik vertrouw dat de Heere ook jou sterken zal.

Daar moeten we toch altijd weer op rekenen.

Ook blij met je foto. Gelukkig dat ik de andere, ook tegen de regel in, ook mocht houden. Alle geld is mij afgenomen, maar ik heb van Andries nog Fl. 650,- te goed.

Neem jij dat maar.

Is Stuit⁶¹ uit Zwartemeer al gewaarschuwd? Hij moet niet komen.

Verder moet de familie Gootjes (Hardeman) niet foto's sturen.

Hun correspondentieadres is: ds. Pieffers, Bergentheim. Dit is belangrijk om door te geven.

De gemeente [= Emmer-Compasuum] mag het wel weten dat ik hier zit.

Laat men geen poging doen tot omkopen voorshands en vraag verder oom Cor.⁶²

Laat Harm voorzichtig zijn.

Ik heb goed gezelschap en goede burenen.

Zeg je mag mijn Davitamon tabletten en Dagravitcapsules voor mij afgeven. Doe het dan voor 4 man.

⁶¹ Berend Stuit, een verzetsman uit Emmen.

⁶² ? = dhr Sportel, de gevangenisbewaarder die de briefwisseling verzorgde.

Omdat hij waarschijnlijk op de Helperoostsingel woonde, tegenover Jetze Schaafsma, wordt hij ook wel genoemd: de buurman van Jetze.

Stuur mij zo mogelijk warm ondergoed, warme sokken en schoon overhemd en groene vest.
En verder mijn lieve vrouw, ik bid jou met de kinderen sterkte toe.
Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil [...] Laat het ook rustig zijn, we zijn in de Hand des Heeren.
Hartelijke kussen, ook voor de kinderen van je liefhebbende Rinze.

Nr. 5

Brief zonder begin.

[...] alles op tegen. Ik ken hier verder niemand anders dan grote Kees. Er is door niemand gekletst gelukkig.
De pb-aanvragen die ik bij me had waren oorspronkelijk aan van Dam gericht, van wie ik ze terug haalde omdat van D. op dat moment geen pb's had.
Alvast het verhaal doorgeven. Cor Swart moet beslist niet in Hoogkerk. Ik kwam niet met H. in verbinding begin november, via Herman. Herman ken ik via Cor S.. Doorgeven en onthouden.
Van mij is alleen dit bekend 1) in juli en augustus kreeg ik 10 bonkaarten van v. Dam
En na dec. verschaftte ik v. Dam via H. per maand 150 bonkaarten, waarvoor v. D. de somma van fl. 300,-betaalde. Zo ook in mei.
3) Met H. zorgde ik via Jan B. voor Vught.
4) Valse pb [...] .. van anderen heb ik nog [...] . te goed.
Geef s.v.p. een nieuw potlood want met deze gaat het niet meer. [...] [de rest is onleesbaar] .

Nr. 6

[Brief van mijn moeder aan mijn vader, met tussen de regels commentaar van hem. Het commentaar zal ik onderstrepen. Waarschijnlijk van het begin. Na 1juli !!]

Mijn lieve R. Gelukkig eindelijk een gelegenheid om wat door te krijgen. 't Gaat met mij en de kinderen heel goed. We slaan ons er wel door. Ook al valt het niet altijd, om eens willend te zijn Voor mij ook niet, maar God helpt.
Stef heb ik altijd bij me. Kusjes voor hem
Hij vraagt nu en dan naar je. Ik zeg dan maar dat je met de auto weg bent.
Voor zover we weten zijn alle waarschuwingen doorgegeven en heeft het verder geen gevolgen gehad.. Gelukkig.
Van d. Kam was uit voorzorg op stap gegaan en gelukkig maar, want voor een ander zaakje wilden ze hem ophalen, 't hele gezin is nu op stap, en de boel verzegeld.
Van Dam moet oppassen
Utrecht werkt nog. Ko is ook weer terug, maar doet niets meer. Groeten.
Met H. regel ik zo nu en dan verschillende dingen. Harm moet voorzichtig zijn
Tom hebben ze ook gepakt vorige week. Jammer
Jan B. al eerder ook. Oom Cor gedoken. De fiets uit het fietsenhok heeft Kees TD in gebruik, die is weer in actie. Je andere gebruikt Cor nog al eens omdat die vaak voor mij op stap is. Zorg dat je geld krijgt. Waarschuw Emmer Compas, de voornaamste dingen uit het huis, voor alle zekerheid.
Morgen ga ik naar de stad en hoop dan verschillende zaken weer af te doen. Men vertelde mij, dat je zaterdag 1 juli verhoord was, dat ze je niets konden bewijzen dan leven op vals pb en dat ze mij nu wilden hebben, om er achter te komen wat is er nu van waar was. Valt waarschijnlijk mee, ook voor jou.
'k Ben wel voorzichtig voor zover als 't kan. Vorige week nog even in de Bol-landstraat geweest. Nog wat uitgehaald?
Via oom Cor kun je me bereiken. Heit [vader Douma] komt morgenmiddag in de stad. Daar en in Fr. Is alles goed. Brief van Vrouwenvereniging gehad. Gisteren weer eens geschreven, ook aan de Kerkenraad. De schuld was afgelost. Verder geen bijzonderheden. Prachtig.

We werken en bidden voor je.
'k Ben blij dat je tot nu toe gesterkt bent. Hoop dat het ook verder goed zal gaan.
Krijg ik nu ook eens bericht terug??? In gedachten een omhelzing van je vrouw en
een kus van Stef en de anderen. M.

Nr. 7

Brief uit Groningen gedateerd 18 juli 1944

Mijn lieve vrouw, in der haast een paar woorden. Het is met mij alles nog hetzelfde.
Goede moed en opgewekt. God steunt mij merkbaar. Heb gehoord dat jij je flink
houdt, dat doet mij goed want jij en de kinderen zijn me steeds in gedachten.
Nog hartelijk gefeliciteerd met de verjaardag van Stef. Hoe maakt de kleine schat
het?

Graag hoor ik eens wat bijzonderheden ook van de anderen. Weet je dat we zondag
8 jaar getrouwd zijn? Het is wel moeilijk al met al, maar God zal op zijn tijd wel uit-
komst geven. We worden hier opmerkelijk door Hem geholpen.- ook in natura - dat
we elke dag nog dankbaar kunnen zijn.

Weet je dat voor mij nog 4 lappen stof bij Knipsel liggen?

Reserveer die voor mij want ik heb de indruk dat al mijn kleren weg zijn. Je hebt
tenminste niet geantwoord in dezen.

Wil je aan groep P. v.d.B. doorgeven dat Karel al 4 dagen onder zwaar verhoor is.
Ze willen adressen van zijn vrienden, die hij in zijn zakboekje had, weten - laten ze
deze week vooral op hun hoede zijn.

Wat mijn zaak betreft, het feit dat het zo lang duurt, geeft reden te denken dat het be-
wijsmateriaal in den Haag ligt en misschien tussen andere (rommel) zit. In ieder ge-
val is het een goed teken dat 't zo lang duurt. Bewijs van onbelangrijkheid. We ho-
pen er maar het beste van en de oorlog duurt misschien niet zo lang meer.

Voor het geval ik naar Amersfoort ga of naar Vught, lijkt het me wel mogelijk dat je
bij de trein komt, tegen die tijd zal ik een waarschuwing doorgeven. Blijf ik, als ik
verhoord ben, in de stad, dan kan het elk ogenblik zover zijn.

Heb je nog steeds contact met mw. Bouwman, Paleisstraat 35? Dit is het adres van
de zuster.

Misschien kun je me ook aan een paar nieuwe schoenen helpen. Deze zijn bijna
door.

Groeten aan allen ook fam Schuurman en fam Molenkamp van wie ik de groeten
kreeg, ook voor jou.

Groeten aan ouders en schoonouders en zeggen dat ik het wel maak en ze niet over
mij "in" moeten zitten

"Wij werken en bidden voor je", schreef je en dat onthoud ik. Groeten aan de ge-
meente. Nu afscheid. Hartelijke groeten en Gode bevolen.

Hartelijke kussen ook voor de kinderen, je liefhebbende Rinze.

[De datering leid ik, af aan de verjaardag van Stef 18 juli. De trouwdag is 23 juli
1936

De "zuster" is zuster Jo een illegale werker die verkleed was als verpleegster.
Karel is "Zwarte Karel".]

Nr. 8, 23/25 juli

Kort bericht: Overval bij Molenkamp. Vrouw meegenomen + Kees Roeters.⁶³ Harm
ontsnapt.⁶⁴ Kees heeft alles bekend. Voorzichtig. Laten alle werkers stoppen en ver-
dwijnen.

⁶³ Kornelis Roeters, gearresteerd op 21 juli 1944 te Eenrum, overleden op 20 februari 1945 in het kamp
Sachsenhausen; geboren te Bedum, 24 jaar, ongehuwd, kantoorbediende, gereformeerd.

⁶⁴ Harm Molenkamp, geboren te 't Zandt, 23 jaar, ongehuwd, boekhouder, gereformeerd, geëxecuteerd op
12 oktober 1944 in het kamp Westerbork. Zie *Het grote gebod*, I, p. 144, 148 en 154.

Wijers voorzichtigheidshalve ook even. Karel zit zwaar, mijn naam tegenover en door hem niet genoemd. Edo Hemmes en B. Kamps gepakt. Ook Henk de Vries. De foto van Wiesje is prachtig.
Wij steeds vol goed moed.
Stuur geld, ik heb al schulden hier.

Nr. 9

3 augustus

Korte ongedateerde brief uit Groningen –

[waarschijnlijk n.a.v het verhaal dat mijn moeder gezocht werd op het adres van een tante in Groningen? Daar is iemand aan de deur geweest die naar mijn moeder vroeg. Er volgen instructies over het “te vertellen verhaal”, aan anderen.]

Mijn lieveling, ik hoorde hoe God jou bewaard heeft en ben dankbaar daarvoor. Overigens kan ik me de situatie moeilijk voorstellen, gezien de voorspoedige gang van het verhoor. Er zijn 2 mogelijkheden

1. Men heeft bij iemand mijn correspondentieadres gevonden en gaat daarop door.

2. men is via Emmercompas op dit adres gekomen

Wat die rechercheurs beweren geloof dat niet al te vast. Dat is zo de gewoonte van de heren.

[Vervolg op een ander blaadje (later tussen gevoegd)]

Er is trouwens ook een vergissing in 't spel: papieren van een ander zijn tussen de mijne geraakt. Voorts kan men “de Groot” toeschrijven wat een andere de Groot heeft gedaan. In ieder geval, ik houd moed. God helpt mij wel en dat geldt ook voor jou

Bid veel en blijf maar kalm en voorzichtig.

Waarschuw eventueel Cor Wijers en Tine Jonkman dat ze uitkijken. Mijn grootste zorg is dat jij het volhoudt. Pas op de kinderen. Denk ook aan Sita en Wiesje.

Gode bevelen, je Rinze

[NB Mijn vader gebruikte de naam de Groot, maar er was ook iemand anders met die schuilnaam]

Nr. 10 augustus

Ongedateerde brief.

Mijn lieve vrouw, ik was blij met deze briefjes want nu begrijp ik eindelijk hoe je er onder staat. 't Is hetzelfde als bij mij, je geeft je soms een ietwat onverschillige houding om je eigenlijk gevoelens te onderdrukken.

Maar het deed me zo leed, te horen dat je dacht dat ik er maar wat gemakkelijk over heen ging, en jouw moeite niet telde. Heus, dat is wel heel anders, maar dat behoef ik niet aan iedereen te laten merken. Ik moest me hier ook beter houden dan ik was, ter wille van zuster Jo, want die was bijna zenuwpatiënt, zodat ik 't er erg moeilijk mee had.

Het is wel een zwaar kruis dat we moeten dragen, jij zowel als ik, maar God geeft ons altijd weer dingen om op te merken die ons sterken en laten zien dat Hij ons niet vergeet. Lieveling, ik blijf voor je bidden en heb je zeer lief, en we hopen dat God ons spoedig weer bij elkaar brengt. Ik reken er maar niet op dat het gauw gebeurt.

't Zal wel op het eind van de oorlog uitdraaien en nu het weer niet zo vlug gaat, valt 't weer moeilijk om rustig te zijn.

Een ding wou ik je vragen [...] [doorgestreept]

geloof maar dat 't hier niet zo gemakkelijk is en we hebben veel te veel tijd om na te denken en niets te doen, en dat maakt 't zo triest. Ik was in mijn vroeger schrijven wel eens wat extra optimist om jou te sterken, maar 't heeft helaas in de verkeerde richting gewerkt.

Elke avond zet ik de foto's van de kinderen voor me om ze dan 's morgens weer terug te vinden. Dat ik soms zakelijk schrijf, komt omdat 't meestal in vliegende haast moet, de man wachtte erop en dan kun je niet rustig schrijven.
Nu gaat het beter. Toch blijft 't altijd gevaarlijk. We moeten steeds op onze hoede zijn. Heel wat dingen zullen na de oorlog ons ook wel duidelijk worden.
Ik heb een goede celgenoot: Evenhuis uit L..
Nu even zakelijk. Waarom heb je geen potlood mee gegeven. Ik kan niet meer schrijven met dit ding.
De kwestie Scholtenshuis begrijp ik wat beter. Maar wat is er eigenlijk op de Frederiksstraat gebeurt?
Ik weet nog niet wat er in de Bollandstraat gebeurd is.
Ik geloof wel dat de zaken slecht gaan maar moet het nu werkelijk zo dat wij hier droog brood eten?
Mevr. T. in V. moet toch gewaarschuwd worden. H. moet daar beslist niet komen Ook niet in Amersfoort. Van de Ruiters heb ik gehoord maar ken hem niet.
Niet verwarren met Bergsma uit Leeuwarden die zich ook zo noemt en goed is. Huib ken ik niet. Weet je via de Bruin ook wat Kees R. gezegd heeft.
Dat is van zeer veel belang voor mij.
Karel heeft zelf heel veel verteld. Frits Br. waarschijnlijk minder. Die is nu op transport. Karel zit in Vught, zuster in Amersfoort.
Een contact adres van zuster is mw. van Veenen, Kraneweg 100 a.
Het enige meisje dat zij kent hier is Siet.⁶⁵ Maar van die voorzichtigheid begrijp ik dan niet veel. Zo is er weer heel wat.
Heel graag eens bericht + potlood.
Hartelijk groeten aan allemaal, je Rinze

Nr. 11 augustus
Brief vanuit Groningen.

Mijn lieveling, toch nog verbinding gelukkig. Dit briefje schrijf ik even ter geruststelling dat je in ieder geval weet dat ik het goed maak. Ben wel eens ongerust over jou en bid den Heer dat Hij je bewaard en sterkt in deze moeilijke weg. Schrijf het maar niet aan onvoorzichtigheid toe dat ik je graag zou zien.
De zaak is waarschijnlijk zoo: Lehnhof is zeer geschikt tegen mij ook jl. vrijdag en hij heeft de leiding in het proces.⁶⁶
Maar mogelijk zit Knorr er tussen, door aantekeningen en die is niet zo welgezind - dat verklaart veel.⁶⁷
Ik ben erg benieuwd naar wat er bij (oom H.) gebeurd is
Intussen het gaat in de wereld de goede kant op
Wie weet hoe lang het nog tot hier duurt..
Ik verlang heel erg naar jou en de kinderen, maar we moeten ons nog even inbinden.
Na vrijdag (verhoor) is er niets gebeurd.
Ik heb na het vertrek van gasten, weer goed gezelschap gekregen uit Leeuwarden
Hoop niet dat ik deze week nog weg ga maar, 't is niet onmogelijk.
In dat geval hoop ik dat je moed en vertrouwen behoud en gespaard blijft van verdere onaangename dingen.
En denk vooral niet dat jouw lot mij onverschillig laat, die indruk krijg ik soms, maar geef daar niet aan toe.
Het enigste waar ik over inzit, is hoe het met jou en de kinderen gaat.
De rest komt wel goed.
Nog eens: denk aan het huis in Emmercompas, ze halen zoveel weg tegenwoordig, Over het verhoor nog iets dat van belang is. Volgens Lehnhof is H. geen terrorist maar stond in verbinding met Meppel en daar had hij alles op tegen. Verder nog, de p.b's waren van H afkomstig en gericht aan van Dam, van wie ik ze terug haalde

⁶⁵ Siet = Siet Gravendaal-Tammens, een bekende verzetsstrijder uit Groningen.

⁶⁶ *Referatleider* van de afdeling rechts georiënteerde illegaliteit. (geëxecuteerd 24 jan. 1950).

⁶⁷ *Referatleider* van de afdeling links georiënteerde illegaliteit. (pleegde zelfmoord in Scheveningen)

omdat van Dam op dat moment geen pb had. Ik kwam met H. in verbinding: begin nov. Via Herman. Herman kende ik weer via Cor S.

Nr. 12. augustus

[Één na laatste brief uit Groningen] .

Zonder begin

Jan B. slaat door. Kleine Kees heb ik gezien en gesproken, hij is dapper en heeft weinig verteld, ook weinig over H. evenals ik. Kees en ik kennen elkaar niet, evenmin als Jo (die hier zit alleen als krijgsgevangene) en ik elkaar kennen.

Ik ga misschien gauw weg,

Kom niet naar de trein, is te gevaarlijk voor jou.

Bij Geert L. in EC hebben we altijd nog 20 kaarten in reserve.

Voor jou is geen gevaar meer. Ze hebben mij helemaal niet naar jou gevraagd en gewoon opgeschreven dat jij in EC woonde, dus als het mis zou zijn, zou je het tijdig horen, maar dat gebeurt niet.

Fox is niet gepakt, Wijers kan weer thuis komen.

Wees maar voorzichtig en pas goed op, onze lieve kinderen. We zijn hier vol moed en vertrouwen en mijn zaak is vrij licht. Ik zou graag jouw foto hebben.

Reserveer beide, schrijfmachine en fiets voor Kees TD.

Stokes zit in Arnhem, mij is verteld dat ze Klein ook hebben, maar dit wordt door anderen ontkend.

'k Had dit briefje al klaar toen ik 't jouwe ontving. Hartelijk dank, nu weet ik weer wat.

Weet niet of Edo nog zit.

Vader kan het nu nog eens proberen omdat ik getekend heb, maar ik vermoed niet dat ze het toestaan. Nu mijn lieve vrouw, gelukkig dat ik je nog even kan schrijven.

Mocht ik deze week weggaan dan schrijf ik een officiële brief naar adres in Bergum. Met een heel officieel cachet, omdat die gecontroleerd wordt.

Zorg goed voor de mensen die ons zo prachtig geholpen hebben.

Verder, Gods beste zegen op je weg. Bid dagelijks voor jou en de kinderen.

Hij geve spoedig tot ziens. Hartelijke kussen je Rinze.

De "officiële" brief, ongedateerd, verzonden aan familie J. Douma te Bergum

Geliefde familie,

Nog onverwachts krijg ik bericht dat ik hier uit Groningen vandaan ga. Omdat alles erg vlug gaat kan ik mijn gedachten niet goed bij elkaar krijgen. Laat ik U zeggen, dat God mij buitengewoon gesterkt heeft in deze tijd van beproeving. Hij heeft het me aan niets laten ontbreken. Geestelijk en lichamelijk ben ik volkomen gezond, zoodat U daarover geen zorg behoeft te hebben. Mijn gedachten gaan naar U allen uit, in 't bijzonder naar Minny en de kinderen. Wilt U als U ze ziet, mijn hartelijke groeten overbrengen, en zeggen dat ik ze steeds bij me heb, in gedachten en gebed. Ook voor mijn gemeente blijf ik steeds bidden. Wilt U ze berichten, dat hun gebed mij ondersteunt en alles dragelijk maakt. Wat er ook komt, we zijn in de hand des Heeren en niets gebeurt buiten zijn wil. Zoo valt er ook geen haar van ons hoofd zonder zijn wil. Weest u maar gerust over mij. Ik zal U nu wel tamelijk geregeld kunnen schrijven. Ik heb hier kleren achtergelaten, en ook horloge, pen en potlood. Laat U dat even afhalen?

En nu geliefden, wees allen zeer hartelijk gegroet en God in alles bevolen.

Nr. 13

Brief uit Groningen: ongeveer 15 augustus 1944 (laatste brief vanuit gevangenis)

Mijn liefste. Ik was blij dat ik weer bericht van je kreeg, en dit briefje stelde mij volkomen gerust. Ik had tot dusver de indruk gekregen dat jij 't heel goed hebben kon

en dat maakte mij ook min of meer zorgeloos. Geloof maar, mijn eigen gesteldheid gaat op en neer met jouw niet- of wel welzijn en daarom is 't zo mooi dat we nu beter dan ooit met elkaar contact hebben. Wees maar niet bezorgd over mij. Ik heb het wel een paar dagen erg moeilijk voor mezelf gehad, maar als dat zo is, is 't tegelijk wonderlijk zo goed de Heere mij in alle dingen laat merken dat Hij ook aan mij denkt en ik ben er van overtuigd dat jij dat ook voor jezelf zult ervaren. En het krachtig gebed vermag veel. De behandeling is hier van dien aard dat we 't zo goed hebben als maar enigszins kan, de omstandigheden in aanmerking genomen. De middagen zijn altijd erg lang om door te komen, vooral nu 't zulk mooi weer is. Maar 't gaat erg goed in de wereld en dat helpt ons geweldig.

'k Ben nu weer alleen: Evenhuis is vanmorgen op transport gegaan,⁶⁸ ik weet niet waarheen. 't Was een fijne man om mee samen te zijn. In Bergum zal iemand geweest zijn die naast ons gezeten heeft, en die ons heel wat kon vertellen. Ik kon hem niet naar jou sturen omdat hij toen hij vrij kwam natuurlijk graag naar huis wou. Hij heeft daar heel wat met ons meegemaakt en dus in B. mooi wat verteld. Wat de Bollandstraat betreft. Oom Jetze z'n buurman heeft er wel een en ander van verteld, maar ik kon er niet recht uit wijs worden, en was natuurlijk zeer belangstellend naar wat je op voorhand gered had.

Ik weet hoe bezwaarlijk 't voor je zou zijn om je eigen kleren etc. te missen, en daarom vroeg ik ernaar. Heb je er direct heel wat uit kunnen krijgen? Gelukkig dat [...] ..H. er zo overdenkt, over financiële vergoeding etc. hoeven zij en wij niet meer in te zitten - dat heb ik met m'n vorige celgenoot. Als die terug komt. Het gaat heel goed momenteel, gelukkig, dat versterkt de hoop op een spoedig Weerzien. Ik kan je niet zeggen hoeveel ik daar naar verlang. Wat dat betreft behoeven we elkaar eigenlijk niets te zeggen. Dat begrijpen we van elkaar wel. Maar 't is mijn eerste en laatste gedachte elke dag om weer bij jou en de kinderen te kunnen zijn. Als het zover is - God geve spoedig- dan zullen we elkaar ook zeker ook beter dan ooit waarderen. Houd moed en pas op jezelf. Dat je na deze tijd er geen nadelige gevolgen van ondervindt. Morgen is 't een jaar dat we weg moesten [3 augustus 1943] en ik zal er aan denken, evenals jij. Maar er zal nog nooit zoveel kans op een goed einde geweest zijn als nu, en dat maakt de herinnering minder moeilijk.

'k Vind 't altijd zo heel mooi dat je me iets meer van de kinderen vertelt. Ik heb ze altijd en kan 't soms zo zelig vinden voor ze, dat 't zo moet. Als ik er goed over nadenk, ben ik met en diepe haat tegen onze overweldigers vervuld.

'k Weet niet of dat goed is - en misschien moet ik nog meer leren om 't over te geven. Maar 't is een eis van gerechtigheid, dat hen wordt vergolden wat ze ons en anderen aan gedaan hebbe. "Alles zal reg kom", schreef mijn celgenoot en dat hopen we van harte.

Ik had nog vergeten je te schrijven dat ik een [...] .. weken terug een brief van 7 kantjes onderweg had die nu eens buiten de gewone zaken omging en van hart tot hart was.

Later zal ik je wel eens vertellen hoe het doorzenden daarvan mislukt is, Maar rekenend op goed overkomen had ik, in dezelfde dagen voor direct doorgeven, alleen zakelijk. Enfin 't is nu wel duidelijk en ik kan me indenken dat jij onder de druk van de omstandigheden ook wel eens "doorslaat".

Maar alles is nu weer goed - en dat maakt me zo rustig, dat ik 't wel weer aan kan. Op zulke ogenblikken moest je bij elkaar kunnen zijn.

Ik hoop maar dat het met Henca Zaterdag goed gaat. Is die alweer bij oom Jetze? Wat mis ik dat kleine kereltje toch. De foto van Wiesje is prachtig, nog wel zo natuurlijk als de andere 3. 't Kleine ding zal mij wel niet meer kennen.

Hoe gaat het in Franeker? Daar hoor ik de laatste tijd niets van. Kunnen vader en moeder er nog wat tegen?

Die Henca kan het zo mooi zeggen en ze heeft in haar eenvoudigheid gelijk. Bidden helpt veel, wat hoop ik dat ook dat kindergebed verhoord wordt.

⁶⁸ Jan Evenhuis, geboren te Groningen, 48 jaar, gehuwd, twee kinderen, inspecteur der belastingen, hervormd, geëxecuteerd op 18 augustus 1944 te Vught.

Laat je de familie in Fr. en B. wel eens lezen wat ik schrijf?
Laat ze maar rekenen dat ook aan hen gedacht wordt.
Het is soms moeilijk te schrijven hier, zo pas kwam er onverwacht iemand binnen,
en dan is 't uitkijken, maar we zijn er al behoorlijk op getraind.
Intussen vergeet ik door dergelijke omstandigheden wel eens iets.
Wat die fiets van [...] .. betreft. Mijn bedoeling was te zorgen dat ik die na de oorlog
terug kreeg, want die is beter dan mijn eigen, en zo was het ook met hem afgespro-
ken. Hoe het met hem en met H. (Molenkamp)? Diens moeder is hier nog steeds.
Op 't Scholtenshuis, daar hebben ze het slechter dan wij hier.
Wat mijn zaak betreft, heb ik zo het idee dat ik van verder verhoor verschoond blijf
Tenzij er iets bijzonders gebeurt. Maar je kunt nooit weten en dat maakt je hier toch
elke dag in een zekere spanning leeft. Een van de moeilijkste dingen is hier juist die
onzekerheid. Maar zelfs dat went. 't Blijft zo als jij je maar goed houdt. Dan speel ik
het hier, met Gods hulp, wel klaar.
Zo, nu heb ik weer een heleboel geschreven, met de nodige onderbreking er tussen-
door.
M'n lieve schat, in gedachte ben ik zo vaak bij je en verheug me daarin. We blijven
hopen en bidden dat God ons spoedig uitkomst geeft, Nooit kan 't geloof te veel ver-
wachten.
M'n lieveling in gedachten een hartelijke omhelzing en ook kussen voor onze lieve
kinderen [...].
Dank voor het potlood. 'k Kan nu tenminste weer schrijven. Nog even iets waar ik
nog geen antwoord op kreeg: wat boter - hoe zit dat? Mijn collega heeft kans gezien
't onmiddellijk voor elkaar te hebben. En daar leef ik nu van. Maar begin volgende
week is 't weer op. 'k Wil je niet te veel belasten, maar alles is toch nog niet op wat
je aan reserve had.
Enfin kijk maar eens, want ik wordt er niet dikker op. Overigens redden we ons wel
- alleen vind ik het erg jammer dat die ene man + brenger dezes geen sigaretten kan
krijgen. Maar jij kunt ook niet het onmogelijke doen. 'k Zou de mensen zo erg graag
willen vergoeden wat ze voor me doen.
[...] .. tot wederhoren je Rinze.

Nog iets over die "onvoorzichtigheid": ik heb 't begrepen, maar dat is onzin.
Je hebt hierover zeker de naaste buurman van oom Jetze gehoord - die is niet lekker
en maakt overal wat van. Intussen heeft [...] . H contact met S. nog weer belangrijke
gegevens verstrekt voor mezelf, voor een eventueel nieuw verhoor.
Het staat er dus weer heel anders voor dan je eerst dacht. Des te beter.

[In een haastig schrift!]

Ik ga hier weg, ergens anders heen. Gode bevolen. Houd goede moed. Tot weer-
ziens. Heel hartelijke groet aan allen. Lieveling bid veel voor mij zoals ik voor jou
en onze kinderen. Je liefhebbende Rinze

Nr. 14, aug./sept.

Brief vanuit Vught.

[Gestuurd naar mw. de wed van der Veen (tante Sjo) in Groningen Helpman]

Mijn lieveling. Gelukkig heb ik nu gelegenheid om je te schrijven. In de trein heb ik
je brief nog gelezen en foto meegenomen. Er is ontzettend veel gebeurd, wat je mis-
schien wel per gelegenheid zult horen. Voorzichtigheidshalve schrijf ik alles maar
niet. Maar dit is een feit dat ik tot dusver wonderlijk door God bewaard ben.
Velen van de anderen zijn er niet meer, ook mijn celgenoot niet. Zelden heb ik dich-
ter bij de dood dan bij het leven gestaan.
Mijn lieveling, blijf voor mij bidden en druk het ook anderen ernstig op het hart, ook
de gemeente, want zoolang we hier zijn, blijft er gevaar. Voor zover ik het bezien
kan, is voor mij het grootste gevaar voorbij - ik ben veroordeeld, maar weet niet
voor hoelang.

Enfin, het hindert niet. Nu ik hier ben, leef ik weer op en wordt het verlangen naar jou en de kinderen zoo sterk.

Ik had me al geheel overgegeven, 't moeilijkste was niet dat mijzelf iets ergs wachtte, maar de gedachte aan jou, dat je het wel vol zou houden. Ik heb tenslotte alles over kunnen geven.

Jij schreef zelf dat God wegen vindt, waarlangs mijn voet kan gaan en ik vertrouwde dat dit ook voor jou zou gelden.

Nu heb ik weer goede moed en bid elke dag dat ik je terug mag zien [doorgestreepte regels] .

En wees ervan verzekerd dat ik je nog steeds vurig liefheb en de dag zal zegenen dat ik weer bij je kan zijn. En mocht 't gebeuren dat ik je niet weerzie, wat God genadig verhoede, dan weet je dat mijn gedachten altijd bij je zijn en ik jou en de kinderen steeds voordraag voor de troon van genade.

Ik was erg ongerust over jou, toen ik via Harm z'n moeder verschillende dingen hoorde. Ik hoop dat je de kracht gegeven wordt om deze moeilijke tijden door te komen.

God geve een spoedig einde

Wat de situatie hier betreft, die is goed door te komen.

We krijgen brood genoeg en overigens is het eten ook best. En de behandeling laat niets te wensen over.

Alleen de zorg en 't verlangen zijn 't die drukken.

Als je een pakje stuurt, stuur dan vooral (als het niet teveel moeite kost) boter, beleg voor de boterham en sigaretten. De andere sigaretten heb ik ook weer terug.

Mijn lieveling, ik zou heel veel willen schrijven maar de omstandigheden waaronder ik 't doe maken het enigszins moeilijk en deze manier van schrijven is niet zonder gevaar. Maar ik vind 't zoo heerlijk dat je nu al bericht hebben kunt en je van heel veel zorg vrij kunt maken.

De berichten zijn goed, de stemming is hier uitstekend. Maar ik heb geleerd't van de Heere alleen te verwachten, en dat is mijn vertrouwen. Dat zal ook bij jou ook 't een en 't al zijn. Wees van harte Gode bevolen. Ik denk steeds aan je en bid voor je. Doe het ook voor mij.

Wat zullen we God kunnen danken als Hij alles goed maakt. We zullen ons op bepaalde punten moeten herzien, maar dat komt wel.

Ik heb voorzichtig geschreven, combineer dit met wat je van anderen hoort. Laat Griet nog maar even naar 't bepaalde adres gaan. Groet allen van mij en, mijn lieveling een hartelijke omhelzing voor jou en de kinderen. Alles is weer goed.

Nr. 15

Brief uit Sachsenhausen d.d. 6 januari 1945, op officieel papier
gericht aan: Mw. de weduwe Arling, Lindloh b. Rutenbroeck Kreis Meppen⁶⁹

Afz: Rinze Douma, geb. 28-4-10. Nr. 98400 Blok 15

K. L. Sachsenhausen Oranienburg bei Berlin.

[Vertaling (uit het Duits)]

Lieve mevrouw Arling

In eerste instantie wist ik niet hoe u te bereiken, maar gelukkig heb ik van Chris uw adres gekregen.

Nu kom ik tot u met het vriendelijke verzoek aan mijn vrouw in Emmercompas de hartelijke groeten over te brengen en haar te zeggen dat ik het erg goed maak, er zelfs beter uitzie dan toen ik indertijd gevangen genomen werd.

Ik heb pas geleden van haar de enveloppe van haar brief ontvangen, de brief zelf niet, omdat die niet in het Duits geschreven was. Wilt u dat aan haar doorgeven?

⁶⁹ Lindloh ligt zeer dicht bij de Duits-Nederlandse grens; hemelsbreed is het een kleine afstand tussen Emmer-Compascuum en Lindloh. Mogelijk was mw. Arling een gemeentelid van ds. Douma.

Zelf kan ik haar helaas niet bereiken. Ik denk steeds met liefde en verlangen aan mijn vrouw en kinderen, en ik hoop dat zij dagelijks op deze weg gesterkt worden net zo als ik dat word.

Zoals hierboven staat, kan zij op ieder moment allerlei pakketten sturen.

Ik dank u hartelijk voor wat u wilt doen, misschien kunt u het door middel van de familie Baron regelen.

[...] [onleesbaar: tot wederhoren?]

Rinze Douma, dominee in Emmercompas.

[N.B. Bovenaan de brief staat in het Duits instructies over het zenden van pakjes. Hoe mijn vader deze mensen kende is niet duidelijk. Of er ook pakjes verstuurd en / of ontvangen zijn is (ons) niet bekend.

Mijn moeder heeft daar nooit over gesproken, maar ook niet over het bestaan van deze brief. Het is waarschijnlijk de laatste brief! Ontvangen in februari 1945! Inderdaad via de fam. Baron en via Emmer Compas.

Mijn moeder was al lang niet meer in de pastorie, maar ondergedoken: er moet daarom iemand zijn geweest die wist hoe zij bereikbaar was] .

Het is bijzonder dat bij de kleine papieren nalatenschap van ds. Douma uit het kamp de concept-brief aan mw. Arling bewaard gebleven is:

Lieve Frau Arling,

Durch meinen Freund Chris habe ich glücklich Ihre Adresse bekommen und kann Ihnen deshalb jetzt schreiben. Ich mache es jetzt sehr gut, siehe besser aus als wenn ich damals verhaftet werde. Und jetzt komme ich zu Ihnen mit dem Versuch an meine Frau in Compas die herzliche Grüszen von mir über zu bringen. Ich kann Sie selbst nicht erreichen und frage es Ihnen deshalb. Ich denke immer mit Liebe und Verlangen an Sie, und hoffe dasz meine Frau gestärkt wird wie ich es täglich werde. Sage dasz Sie in deutscher Sprache schreibt, denn sonst kommen die Briefe nicht durch. Ich habe Bruggeman geschrieben aber mein Brief ist zurückgekommen [...] unbekannt war.⁷⁰

⁷⁰ Notities voor bijbel- en gespreksgroepen etc.

Delen uit het dagboek Minke Douma-van der Veen

Bedoeld om meer inzicht te krijgen in de volgorde van de brieven uit de gevangenis van haar man, maar ook een inzicht in hoe zij deze periode beleefd heeft.

Juni 1944 Toen je Dinsdagmorgen 30 Mei 's morgens vertrok, had geen van ons beiden gedacht, dat onze wegen zich zouden gaan scheiden, langer dan voor een paar dagen. De mens wikt, maar God beschikt.

's Morgens ben ik met de kinderen naar Franeker gegaan. Pa en Wiesje haalden ons af. Ze was niet bang, maar keek met haar grote ogen me zo nu en dan eens aan. Stef en zij waren meteen goeie vriendjes, al hebben ze in die paar dagen, ieder voor zich, heel wat afgeschreeuwd, omdat ze hun zin niet konden krijgen, en elk wou hebben wat de ander had. Donderdagmiddag is Minny uit Harlingen nog even geweest en hadden we een gezellige middag. Die bewuste Woensdagmiddag waren wij met de kinderen aan 't wandelen, onkundig van wat jou, mijn lieve man overkwam.

Vrijdagmorgen (2 juni) om half zeven werd Sita al wakker, blij in het vooruitzicht, dat ze jarig was, en dat ook pappa zou komen.

't Was dan ook een hele teleurstelling voor beide kinderen, Sita en Stef, toen ze onverrichte zake terug moesten keren. Sita hilde, omdat jij er niet was en Stef omdat hij met de trein mee wilde. En ikzelf, ach je voelt haast dat er iets is, en toch werp je 't zo ver mogelijk van je af. We hebben toen maar koffie gedronken en ieder voor zich zoveel mogelijk een blij gezicht getoond, opdat Sita toch nog een mooie verjaardag zou hebben.

Om één uur Pa weer naar de trein en weer tevergeefs. 's Middags kwamen Hennie uit den Haag met z'n vrouw even kennismaken en dat verkortte de tijd wat. Wat die uren me lang gevallen zijn, want dit wist ik wel, kwam je om half 3 niet, dan was er iets gebeurd. Ook toen weer was Pa alleen en hadden we allen al een angstig vermoeden.

'k Ben toen om half 4 met de beide kinderen vertrokken, maar werd in Veenwouden opgewacht door Heit [vader Douma] en Henkie. Ze hadden in Bergum een telegram gekregen, dat ik niet naar Groningen moest gaan, maar dat Tine in Bergum zou komen. Toen hoorden we dat er iets fout was omdat je donderdag niet op bepaalde adressen was geweest. 'k Heb toen mw. v. d. Gracht opgebeld en vernomen dat er in Amersfoort iets gebeurd was, maar dat de bijzonderheden ontbraken.

Zaterdagmorgen zijn Tine, Stef en ik naar Groningen gegaan. Stef is bij tante Taek gebleven en ik naar Kees TD waar de Jong ook was. Die had je zien lopen achteraan bij een groep gevangenen op weg naar 't kamp.

Dat was dus onze eerste aanwijzing. 's Middags ben ik toen naar Utrecht gegaan, waar ze niet veel meer wisten, en 's avonds nog naar Amersfoort. Om half 10 stond ik bij oom Henk z'n broer voor de deur, waar ik, nadat ik me bekend gemaakt had, hartelijk ontvangen werd.

Zondag overal inlichtingen ingewonnen. Wiebe. B. is voor me naar het kamp geweest, waar ze niets wisten en ook naar 't gebouw van de landmacht, waar je naam niet op de lijst stond vermeld.

Toen ben ik 's maandagsmorgen eerst maar weer naar Utrecht gegaan. Heb daar de hele middag staan strijken om de tijd maar om te krijgen, maar wist 's avonds nog niets meer.

Dinsdagmorgen pas belde ik de familie uit Amersfoort en die wisten me te vertellen, dat je daar was. Gelukkig was nu aan de martelende onzekerheid een eind gekomen. Een half uur daarna wordt op de bekende wijze gebeld en komt Ko binnen, met het bericht dat je hoogstwaarschijnlijk in Assen was.

Een broer van kandidaat Nagel had bij officieren gezeten, en nu vertelde kandidaat Nagel in de trein het verhaal over een van B. [van Barreveld = schuilnaam] zoals hij dat in de trein van zijn broer had gehoord aan ds. Volten, die ook meereisde. Die wist dat Ko ook in de trein zat, en zodoende kwam hij het verhaal in zijn bijzonderheden te horen. We wisten niet wat we ervan moesten denken. Meteen dr. O. opgebeld. En omdat hij niet thuis was met een kwartier nog eens en die bevestigde dat hij een zekere van B. uit Groningen had verbonden, 's avonds om ongeveer half acht.

Toen konden we daaruit opmaken dat je meteen weer op transport gesteld was naar Assen.

Nu had het geen zin meer voor mij, om zoals afgesproken was nog naar Amersfoort te gaan en zijn we meteen naar 't noorden vertrokken. Ko is met mij mee gegaan, eerst naar dokter O. die ons de toedracht vertelde, en ook meedeelde dat Dirk G. alles had gezien en zijn mond voorbij had gepraat. Toen naar de gevangenis-dokter, die ons verwees naar de administrateur die me weer naar de directeur verwees. 'k Ben 's avonds 3 keer naar de gevangenis geweest voor ik de directeur te pakken had. Die me heel weinig meedeelde en het beter vond dat ik zelf niet meer kwam informeren. Bij Jet hebben ze me echt hartelijk ontvangen en mocht ik blijven zolang als ik wou.⁷¹

Toch leek het me beter voorlopig weer naar Groningen te gaan, wat ik dan ook 's woensdags ook gedaan heb. Ben toen 's middags meteen naar ons huis gegaan, heb de fam. van Dijk met een en ander op de hoogte gebracht. Avonds naar tante T. en ook de volgende dag weer heel wat boodschappen gedaan, maar lang niet alles. Donderdagmiddag kwam Heit, die het er erg moeilijk mee had. Gelukkig was ik toen zelf erg kalm en toen heeft die al de verschillende bijzonderheden gehoord. H. kwam toen ook nog even aanwippen. Was in Assen geweest met een auto en kwam me weer enig nieuws brengen omtrent jou. Toen Heit op stap ging naar de trein ben ik meteen erop uit gegaan naar een adres dat me was gegeven en waar ik voorlopig zou kunnen blijven. Maar dat liep op niets uit. 't Ging hoogstens om 14 dagen. Wel werd ik ergens anders vaak genodigd om maar te komen, maar ik had liever een neutraal adres.

Zaterdagmorgens ben ik nog weer eens naar 't huis gefietst en daar op m'n gemak de boel nog eens doorgezien, weinig vermoedend dat het gevaar zo dicht bij was. Toen ik ongeveer 10 minuten weg was, kwamen 2 rechercheurs, die de sleutel vroegen aan van Dijk, ingelicht door "mw. Visser"!! Ze zijn een uur ongeveer in huis geweest, hebben voor zover we konden nagaan niets meegenomen en hebben toen de boel verzegeld en juffr. Van Dijk de opdracht gegeven om alles wat er aan de bel kwam naar het politiebureau Ossenmarkt te verwijzen, wat ze natuurlijk niet gaat doen.

Cor zou nog even wat voor me ophalen, had er geen erg in dat er fietsen stonden en belde bij de burens aan. 't Is allemaal nog weer ten goede beschikt zodat ie zonder spullen terug kwam, maar toch zelf de dans ontsprong.

's Morgens had hij me al verteld dat je nu in Groningen was. 't Was wel een erg moeilijke week voor me, maar door Gods kracht ben ik er door gekomen, al was 't gebed voortdurend dat ik toch mocht blijven berusten in deze moeilijke weg en dat Hij ook jou mocht ondersteunen.

En steeds weer moet ik er dan aan denken, hoeveel meer we voor elkaar hadden kunnen zijn, de laatste tijd.

Zaterdagmorgen ben ik toen, met Stef, weggefietst naar m'n tegenwoordige adres waar ik me wel op mijn gemak ben, en ook geestelijk veel steun ondervindt.

Zondag was ik zo moe, dat ik 's morgens pas om half 12 beneden was en ook 's middags niet naar de kerk geweest omdat je me verschillende dingen had opgedragen die moesten gebeuren. Voor zo ver ik weet is alles doorgegeven.

[...] .

Woensdag 21 juni. Cor kwam met de boodschap dat pa in de stad was. Toen na het eten meteen op de fiets met Stef. Meteen geïnformeerd naar jou en hoorde toen dat het je goed ging en dat je weer een andere medebewoner had gekregen.

Tegen 3 uur was ik met Stef bij Pa [van der Veen] , die 's morgens erg nerveus was, volgens Cor [van der Veen] . Ze hadden in Leeuwarden nog uit de trein gemoeten omdat er luchtalarm was. Zelf heb ik me toen maar getraind om zo kalm mogelijk te zijn, en dat lukte vrij goed. Een foto van Wiesje bracht Pa ook mee die ik meteen maar doorgaf voor jou. Dan kun je haar enigszins voorstellen zo als ze nu is.

⁷¹ Jet = nicht van mw. Douma.

'k Heb toen heel wat dingen verteld die je (beter) niet kunt schrijven zodat ze nu ook in Franeker op de hoogte zijn van de gang van zaken. Henca kwam haar opa ook nog even opzoeken. Ze hadden haar in geen maanden gezien. [...]

25 juni. 'k Wou steeds zo erg graag bericht van je hebben, maar moet steeds volstaan met: 't gaat goed. Nu vind ik het wel fijn dat je het goed maakt maar je wilt graag wat meer weten. Heb geprobeerd een briefje te schrijven, maar het zakelijk gedeelte is er alleen doorgekomen, 't andere heb ik voorlopig bewaard. [...]

27 juni. Alweer tevergeefs gehoopt op een bericht van je, nu was het weer: woensdag misschien. Dus moeten we weer tot morgen geduld hebben. In ons huis wonen nu andere mensen. De meeste spullen zullen ze wel in 't kamertje gebracht hebben, wat ze wel verzegeld hebben.

28 juni. Cor vertelde dat Moeder [van der Veen] in de stad was. Dus meteen na 't eten op de fiets en met Stef naar de stad. 'k Had me alweer getraind om zo opgewekt mogelijk te doen en niets te laten blijken. En dat gelukte me aardig goed. Alleen maar, zo'n houding heeft een vervelende invloed op je, want dan meen je tenslotte ook nog dat het je allemaal niets meer kan schelen, en wordt je een tikje onverschillig. Dit zal ook wel komen doordat er nooit eens een briefje van je komt.

Zondag 2 juli. En nog steeds geen bericht, alleen een waarschuwing om voorzichtig te zijn [...] waar slaat dat op? Wisten we het maar. [...]

Woensdag 2 juli. Na 3 ½ week wachten, eindelijk een bericht van je gehad [= Brief nr. 1]. Gelukkig dat ik niet geweten heb dat je ziek geweest bent. In de brief vernomen dat je 't nog steeds in 't geloof de dingen draagt. Daardoor voel ik me ook weer wat rustiger. [...]

Harm [Molenkamp] meldde dat je zaterdag verhoord was, dat ze je niets konden bewijzen dan alleen leven op een vals persoonsbewijs. [...]

't Geld hoop ik je een dezer dagen te sturen.

6 juli. Heit was in de stad. 't Kwam prachtig uit dat ik juist bericht van je had gehad. De voornaamste dingen even overgepend zodat ze thuis 't ook konden lezen Heit [vader Douma] was veel beter dan de vorige maal, toen ie nog erg in de put zat. 's Middags met tante T. [Taek] nog even aan de wandel geweest, tot aan de Heereweg om eens te zien, waar jij eigenlijk was. 's Avonds nog even bij oom Jetze Schaafsma aan en daar trof ik het omdat er meteen antwoord op mijn briefje van de vorige dag was [= brief nr. 2]. Het geeft je weer wat moed als je zo nu en dan eens wat hoort.

Zondag 19 juli Harm kwam met het bericht dat jij noch naar Vught, noch naar Amersfoort zou gaan, maar vrij zou komen. Als dat eens waar mocht zijn.

23 juli. De trouwdag !!!
Overval op boerderij van fam Molenkamp, ouders van Harm.
Vrouw Molenkamp meegenomen naar gevangenis in Groningen [zie ook brief nr. 8]

31 juli. Heb gehoord dat je weer verhoord bent, dat er iets "bij" gekomen is, maar dat je toch nog alle moed hebt. Dat het goed aflopen zal. Zelf ben ik daar nu niet zo van overtuigd

3 aug. Informatie van Dirk⁷² dat jouw zaak nu juist niet zo licht schijnt te zijn, als jij meent. We willen het beste ervan hopen.

Maar vanmiddag zijn 2 politie rechercheurs in de Frederiksstraat geweest om me te zoeken. Ze vonden me niet. Ik had er trouwens niet aan gedacht om zelf naar het Scholtenshuis te gaan om een bezoekbewijs. Veel te riskant. En gelukkig ook maar, want ik was zeker vastgehouden. Jij ziet nog steeds de dingen te licht in.

7 aug. 's Avonds nog even opstap om bericht van jou [= brief nr. ?] op te halen. Ik was blij meteen kort epistel, maar toen ik bijgevoegd briefje las voor die andere meneer, dacht ik heel even, waarom mij nu ook niet eens wat uitvoeriger geschreven?

Morgen ga ik naar Zuidlaren, naar de moeder van Hessel (zuster Jo)

16 aug. 's Avonds kwam Jetze Schaafsma met het bericht dat je op het politiebureau was en dus waarschijnlijk 's morgens wel op transport zou worden gesteld. Een moment heb ik er nog over gedacht mee te gaan naar de stad, maar ik durfde 't om mezelf niet aan. Bovendien was ik mijn weerstand kwijt en zou het voor jou misschien moeilijker weggaan zijn, als je zag dat ik er op dat moment niet tegen op kon.

En dus heb ik Jetze gevraagd er even voor mij naar toe te gaan, wat hij ook gedaan heeft. 't Was wel een hele erge teleurstelling. Daar ik er vast op rekende dat je hier zou blijven, wat ook door L. gezegd was.

En dat ik je nu toch niet even gezien en gesproken heb. Waarom moest ik nu juist die dag in bed liggen, terwijl dat in geen 5 weken gebeurd was.

Cor kwam vertellen dat je inderdaad was weggegaan en dat ze je nog even gesproken. Dat je meer over mij inzat dan over jezelf.

24 aug. Ik kreeg nog je laatste bericht. Ik was er erg blij mee.

Als ik nu maar geregeld wat van je hoor, zal het met Gods hulp wel gaan. Ook kreeg ik je brief uit Bergum.

Hoe graag ik ook wil, ik kan je op dit moment niet bereiken, weet zelfs niet zeker waar je bent. We vermoeden in Vught omdat er iemand van het geleide gezegd heeft dat er 2 op transport gesteld waren in Amersfoort naar Vught. Nu zie ik naar ieder post uit in de hoop eindelijk eens uit de onzekerheid te komen.

Je pen, potlood, horloge enz. heb ik al weer op laten halen, de andere dingen zijn ook grotendeels weer terug [zie de 'officiële' brief] .

29 aug. 't Zou het een voorgevoel van me geweest zijn, de vorige week, dat ik zo erg onrustig was? Omdat jij toen ook het gevaar van zo dichtbij gezien hebt ?

5 september: Er kwam een officieel bericht dat jij onder no: 10893 in Vught zat.

Later was er ook bericht van jou [brief nr. 14] . Je kunt begrijpen hoe blij ik daar mee was. Temeer toen ik daaruit vernam, hoe God je wonderlijk bewaard heeft. En, nu zou ik graag weten hoe en wat.

10 september. De hoop die er vorige week was, op een spoedige bevrijding, en die maandag volop voedsel kreeg, door alle mogelijke geruchten, als zou Maastricht, Eindhoven en den Bosch. Rotterdam ja zelfs Deventer al genomen zijn, is deze week omgeslagen in een golf van pessimisme. We hebben te vroeg gejuicht en nu is de teleurstelling zoveel dieper. Omdat er geen postpakketten werden aangenomen, heb ik je ook geen pakje kunnen sturen. Wat wel erg jammer was.

'k Zou nu graag bericht van je hebben en tenminste de zekerheid dat je nog leefde. Deze week vertelde men al dat "Vught" bevrijd was.

18 sept. Vrijdagavond hoorde ik uit betrouwbare bron dat er dinsdag en woensdag een 2.000 tal straf- en politieke gevangenen op transport waren gesteld naar Duitsland.

⁷² Dirk = Dirk de Vries, een neef van mw. Douma.

Wel waren er veel briefjes uitgeworpen, maar tot nog toe heb ik niets gehoord van je. Iemand had ook een postwissel terug gekregen met de opmerking: “vertrokken”. En dus moeten we aannemen dat je in Duitsland zit.

28 sept. Een dezer dagen vertelde mw. V. me, die een gijzelaar uit Vught had gesproken, dat er zo heel veel doodgeschoten waren daar. Dat bericht en het feit, dat ik niets meer van je hoorde, doet me soms geloven dat het waar is, dat ik je nooit weer terug zal zien. Dat maakt je zo moedeloos en zo eenzaam.

8 oktober. Ik had steeds de gedachte dat je zou zijn bij de 2de groep, die in de eerste september-dagen waren doodgeschoten. Nu hoorde ik vanmiddag via via dat je op transport gesteld was naar D., ook hoorde ik van Gods bewarende genade over jou, dat jij alleen gespaard werd, terwijl er 29 lotgenoten waren doodgeschoten.

15 oktober. Ik zal proberen een brief aan jou door te krijgen naar Oranienburg en naar Sachsenhausen. Misschien dat hij je bereikt.

22 oktober. Tine schreef dat Harm ook gepakt was.

30 okt. De week waarin mijn verjaardag viel, waar ik zo tegenop zag, is weer voorbij. En 27 oktober is nog een moeilijker dag voor me geworden dan ik verwacht had. 's Morgens lag er een brief van Tine en naar ik dacht een felicitatiebrief, maar de werkelijkheid was anders. Ze schreef me dat onze Cor⁷³ op 't Scholtenshuis was evenals L. Ze waren 18 oktober gearresteerd. En ook het ontroerende bericht dat Harm [Molenkamp] niet meer in 't land van de levenden was. In Westerbork moet hij met 2 anderen zijn gefusilleerd.

In Groningen wordt de ene illegale werker na de andere opgehaald. Volgens Tine pakken ze alles en weten ze alles. Ook worden er heel veel gefusilleerd.

5 november. Van verschillende zijden hoorde ik dat, dat er al bericht was van mensen uit Vught, die op transport waren gesteld. Maar tot nog toe hoor ik nog maar niets en dat maakt me zo moedeloos.

Van Cor nog niets gehoord. Omtrent de beweegredenen tasten we in het duister.

14 november. Toen er vorige week brieven uit Emmer Compas kwamen, las ik, in die van de kerkenraad, dat er in daar bericht van je was gekomen. En die brief was aan mij doorgezonden. Toen er maandagmorgen nog geen bericht was, heb ik naar EC gebeld om te zeggen dat de brief hier nog niet was gearriveerd en of ze even wilden schrijven, wat er in stond enz.

Als er een adres in stond, of ze dat even telefonisch wouden doorgeven. Dat hebben ze gedaan en nu weet ik, dat je in Oranienburg bent en vol goede moed.

29 november. Deze week heb ik weer een brief verzonden, nu via ds. S naar het adres waar jij naar toe geschreven had. Misschien dat nu één van beide je bereikt. Ik heb hem in het Duits laten vertalen.

1 februari 1945. In een brief van de kerkenraad las ik, dat er groeten van je gekomen waren bij de fam. B. 'k Had al eens naar bericht uitgezien.

18 februari. Er was bericht gekomen in R.-geest bij Pals, dat iemand uit Ferwerd, nog 4 anderen en jij, bij een boer werkten.

De kinderen (Henca en Sita) zijn erg lief en hebben het vaak over je. Of je wel genoeg te eten krijgt enz. Ze verlangen echt om weer naar huis te kunnen, met pappa, mamma, Stef en Wiesje.

Nu zou ik toch wel graag willen dat er morgen eens bericht van je kwam.

⁷³ Onze Cor = Cor van der Veen, een broer van mw. Douma. Hij was ook actief in het verzet, en hielp mijn moeder na de arrestatie van mijn vader om zaken af te wikkelen. Hij is gearresteerd in oktober 1944. Heeft diverse kampen overleefd.

Van Cor kregen we deze week ook bericht. Hij zit in Hannover als grondwerker bij een spoorwegaanleg.

26 febr. Mijn wens werd vervuld en kreeg ik vorige week maandagmorgen bericht van je, via vrouw Arling (uit Duitsland) Je kunt begrijpen hoe blij ik daar mee was. Ook dat je het goed maakte en je gesterkt werd om je kruis te dragen.

29 maart. Enige weken terug hoorde ik dat Oranienburg overgeplaatst was naar Bergen-Belsen bij Hannover. De onzekerheid is dus weer groter. Een brief die je in december naar Emlichheim gestuurd hebt, heb ik hier ook gekregen [= brief nr. ?] . En verder nog van een meneer, wiens handtekening onleesbaar was, die in H. woonde en voor verdere inlichtingen verwees naar ds. Steenhuis van Sneek. Ik moest de groeten hebben en op 15 november had hij je voor 't laatst gesproken. 'k Zou zo graag nog eens bericht hebben, maar 't laatste was van 3 januari en na die tijd kan er weer zoveel gebeurd zijn.

12 april We leven in een angstige spanning want sinds 1 april is in Nederland weer oorlogsterrein. Een Poolse tankbrigade rukt snel op in de richting van Groningen. Ook in Duitsland gaat het reusachtig. Ze rukken op naar Hamburg, terwijl en in Bremen gevochten wordt. Ook Hannover is gevallen en we waren wat blij dat te vernemen omdat jij en Cor daar in de buurt zaten, en we dan hoopten dat jullie "vrij" zouden zijn. Maar gisteravond sprak ik een paar arbeiders die waren komen lopen van Bremen. "Ze waren er zowat uitgeschopt". 't Waren Amsterdammers. Op mijn vraag of ze de gevangenkampen ook los lieten, antwoordden ze, dat het bij hun in de buurt, niet het geval was geweest, maar dat ze die kampen verderop hadden getransporteerd.

Je weet nu niet meer wat je denken moet.
Post is er nu ook niet meer te verwachten

22 april. Om één uur kwam de ondergrondse in actie Gekleed in blauwe overals met oranje op de pet, bezetten het stadhuis (in Franeker) en meerder gebouwen.'t Was een moment om nooit te vergeten!

10 mei 1945. De fatale dag in 1940, nu een herinnering aan wat eens was. Nu zit ik weer in, met onze 3 oudste kinderen in Emmer Compas. Donderdag 26 april stond een auto om half zeven voor de deur. Heel wat bagage moest mee, zodat we achterin maar ternauwernood een miniem plaatsje overbleef voor mezelf. Voor 8 uur waren we al in Bergum, waar ze nog zaten te eten. Een keer of 5 zijn we aangehouden, maar de papieren waren in orde. Tegen 12 uur waren we in E.C. Er was nog heel bericht over jou. Zondag vertelde A. dat er bericht uit Gr. Was gekomen dat het met Cor "goed" zat [...] dat was een hele zorg minder. Als we nu ook maar iets van jou hoorden. De spanning is soms niet te dragen en ook huiver je soms voor bericht terug, bang dat het eens een verkeerd bericht mocht zijn. Vanuit Duitsland komen langzamerhand mensen binnen. Maar tot nog toe heb ik nog nooit gehoord over mensen uit Oranienburg. De grote vraag voor me is, is dat kamp inderdaad overgeplaatst naar Bergen-Belsen bij Hannover.. En is "Belsen" bij Bremen, zoals in de Emmer courant stond, en waar zelfs vormen van kannibalisme waren voorgekomen, misschien dat kamp waar jij ook zat?.

En met zulke vragen tob je dan maar om.

Er waren deze week ook namen voor de radio van hen, die als politieke gevangenen in Duitsland waren, maar toch goed gezond waren. Kwam er nu ook maar zo'n bericht van jou. 'k Durf niet door te denken hoe je 't misschien gehad hebt, wat voor zorg en leed je gedragen hebt.

Pinksteren 20 mei. Iedere morgen is er de stille vraag of je nog in leven bent. Een dergelijk bericht is er van Jo S. ook gekomen, die in Dachau zat. Van ds. Reinders is

er echter ook nog geen bericht gekomen en voor zover we kunnen nagaan, zijn er nog geen mensen uit Oranienburg terug.
Er is ook een Evenhuis uit Leeuwarden voor de radio omgeroepen. Is dat je celgenoot misschien. En dan moet ik eruit afleiden dat Hessel er niet meer is?
Vanmiddag waren de kinderen bij Lamfers en kwamen thuis met het verhaal dat de mensen uit Duitsland niet meer behoefden te lopen, maar met auto's werden opgehaald. En dus, zou jij ook wel gauw komen!
Als dat eens waar mocht zijn.

27 mei. In Gr. Hoorde ik dat je inlichtingen kon krijgen in de Harmonie, dat er daar mensen waren, die uit Oranienburg waren teruggekomen. Een meneer V. hebben we gesproken en die beweerde pertinent dat het blok waar jij in zat naar Dachau was overgeplaatst.

Later kreeg ik een briefkaart uit Franeker. Daar was een meneer V. uit M. geweest die je laatst februari nog ontmoet had.

Verder was er iemand die je heel veel had ontmoet in O.

En Belsen is volgens de Emmer courant afgebrand op 21 mei, wegens de vele besmettelijke ziekten die daar heersten. Dus ook geen goede berichten om je rustig te maken. Wat is er nu waar en waar moeten we zijn om goede inlichtingen te krijgen.

11 juni. Nog steeds geen bericht. Wel spreken de kranten er over, niet ongerust te zijn wanneer men nog niets van mensen in D. hoort, omdat het overgrote nog komen moet, maar dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan.

Nu was er weer een B. uit Gr. in 't land terug en die vertelde dat hij je tot half maart ontmoet had en dat èn ds. Reinders èn jij toen nog goed fit waren. Dat was dus weer een kleine troost. Bovendien komen de overlijdensberichten wel tamelijk vlug door en zolang we dus officieel langs die weg niets horen, hopen we nog.

We doen alle mogelijke moeite om inlichtingen te krijgen maar tot op heden zonder resultaat. Mw. Reinders stuurde haar dienstmeisje hier ook al naar toe. Ze hadden haar verteld, dat er bericht van jou was. allemaal geruchten zonder grond.

Onze Cor is Pinksterzondag weer thuis gekomen. Ik kreeg een briefje. Hij zag er goed uit, wat geen wonder was, want hij was de laatste 5 weken 36 pond gegroeid. Dat was dus weer een zorg minder.

13 juni. Vanmorgen bericht van ds. Ginhoven, dat God je tot zich heeft genomen. Nadere bijzonderheden ontbreken. God geve om te blijven berusten. Tot weerziens hierboven.

Juni 1945 Toen Sita uit school kwam trof ze mij aan in de slaapkamer, in tranen, omdat ik net de brief van ds. Ginhoven had gelezen. Sita riep: "Mamma, vanmiddag krijg ik voor het eerst handwerken". Mamma vertelde dat pappa niet meer terugkwam, waarop Sita troostend zei: Maar je hebt mij toch en ik blijf altijd bij jou!"

Uit een brief aan de ouders van mw. Douma:

Nog even een brief: De rouwdienst is nu officieel vastgesteld op Dinsdag 3 Juli, 's middags om 3 uur. Voor mezelf had ik het liever deze week gehad, maar omdat het de laatste 3 dagen van de week kermis is, en het in 't begin van de week volgens "de broeders" te vlug was, daarom nu deze datum.

In Sellingen (standplaats van ds. Reinders) hebben ze 't vrijdagmiddag al gehad. Ze schijnen daar meteen de zaak voor 100% te nemen, terwijl hier nog steeds mensen zijn, die het niet kunnen en willen geloven. Ze komen dan ook maar niet, ook omdat ze er erg tegen op zien. Met dit gevolg, dat ik al een paar avonden alleen gezeten heb. En dat valt niet mee, alles vliegt dan op je aan, vooral als je denkt, hoe anders alles had kunnen zijn, als God eens onze gebeden verhoord had.

Toch is het misschien maar het beste er meteen maar aan te wennen.

Er komen heel wat brieven, die spreken van medeleven en meebidden

Mede hierdoor kunnen we tot nog toe, soms wel na veel strijd berusten in de weg die God ons doet gaan. Maar 't gemis blijft, en dat merk ik in ons eigen huis het meest. Wat dat betreft zou ik graag zo spoedig mogelijk hier weg willen, maar we zullen maar weer stil afwachten

Bijlage:

laatste preek door ds. R. Douma gehouden in de gereformeerde kerk van Emmer-Compasuum, zondagmorgen 19 maart 1944

‘Op zondagmorgen 19 maart 1944 verscheen ds Douma , tot verbazing en vreugde plotseling op de preekstoel in zijn gemeente. Hij was toen, met zijn gezin, reeds vele maanden ondergedoken’.

Liturgie

Zingen: Psalm 33: 10

Psalm 43: 9

Lezen: Mattheus 5: 1-12

Tekst: Mattheus 5: 10

Zingen: Gezang: 24: 1 en 2⁷⁴

Zingen: Psalm: 89: 7 en 8.

Vervolgd om der gerechtigheid wil.

Geliefden in onze Heere Jezus Christus.

Er vaart en wilde storm over de wereld.

Met orkanische kracht breekt ze door, en werpt vele vastigheden omver.

Mensen staan radeloos, in hun diepste wezen gekrenkt, omdat ze alles verloren hebben. Hun overtuiging, hun waarden, hun bezit.

En ze verliezen de moed, hun ontzinkt alle kracht.

De storm woedt maar door, en er komt geen einde in zicht.

Het wordt hachelijk. Donkere wolken van dreigend leed komen steeds opnieuw aan – felle tegenslagen teisteren de hulpelozen – waar is de uitkomst, waar is licht?

Midden in deze wereld staat een kerk, de kerk van Jezus Christus. Midden in deze wereld staan de kinderen Gods, dragers van hoge idealen, levend uit Godes kracht. Maar ook op hen komt deze wilde storm aan, om ook hun kracht te breken, en hun levenshuis te doen vallen.

Nu is het zaak om staande te blijven, om sterk te zijn in de strijd.

Zal ze 't volhouden?

Kunt ge het volhouden?

Broeders en zusters. Wat hier is gezegd, is niet maar een stilistische weergave van verzonnen ernst, maar ge weet het, het is uitdrukking van de harde werkelijkheid, die zo wreed is, dat U 't hart soms breekt.

En de een meer, de ander minder, maar allen hebben we er mee te doen.

De onzekerheid en de spanning worden met de dag groter, rust is er schier niet meer.

Vrede is een ongekend geluk uit een andere wereld, en wij weten soms niet meer, waar we ons aan te houden hebben.

Maar zie dan, midden in de nood komt God tot ons in Zijn Woord, het profetisch woord dat zeer vast is, ons licht geeft in duisternis, en de kracht om de storm te doorstaan.

Zalig zijt ge in de kennis van dat Woord. Het helpe U ook door deze zware tijden heen. Het bewijst in de diepste nood zijn grote kracht, omdat het ons rustig maakt te midden van woedende baren.

Maar dan zullen we ook de weg moeten gaan, die dat Woord ons wijst. De strijdende kerk mag geen suffende en slapende kerk zijn, maar moet ook in de gewone dingen van de dag actief de geestelijke strijd aanvaarden, *de strijd om der gerechtigheid wil*. Eerst dan zal ze de waarheid ervaren van het woord dat de Heiland gesproken heeft, en dat wij vanmiddag willen overdenken:

“Zalig zijn die vervolgd worden om der gerechtigheid wil,

⁷⁴ Uit de bundel *Eenige Gezangen*: ‘Halleluja! Eeuwig dank en ere’.

want hunner is het koninkrijk der hemelen.”

In dit woord zien we:

Hoe Christus zijn strijdende kerk zalig spreekt.

Hij doet dat:

1. Vanwege het karakter van de strijd.
(Zij strijdt en lijdt om der gerechtigheid wil)
2. Vanwege het uitzicht van de strijd.
(Van haar is het Koninkrijk der hemelen)

Het gaat de discipelen als de Meester. Hij wordt vervolgd om der gerechtigheid wil, en zij ook.

Wat de Heiland zelf betreft is er geen enkel woord dat beter Zijn strijden en lijden typeert dan dit, dat het is “om der gerechtigheid wil”.

Om nader aan te duiden wat deze uitdrukking inhoudt, zullen we tot een bredere beschrijving moeten komen. Het woord ”gerechtigheid” heeft verschillende betekenissen.

Het kan slaan op het vrij zijn van schuld, het gerechtvaardigd zijn voor God om Christus wil. Maar hier is het iets anders. Het ziet meer op het leven van de rechtvaardigen, zoals dat behoort te zijn: een leven in overeenstemming met het gebod, met heel de wet.

Wie de gerechtigheid betracht, geeft God in alles de eer, en is Hem gehoorzaam, maar ook geeft hij de naaste het zijne. God liefhebben boven alles, en de naaste, dat is de eis der gerechtigheid. En nu zien we veel ongerechtigheid in deze wereld. Wij ergeren ons daaraan, wij gruwen ervan dat velen in onze tijd kwalijk behandeld worden, dat hen schandelijk onrecht wordt aangedaan, dat ze verdrukt en vervolgd, gekneveld en gemarteld worden.

Dat is erg. Maar dat is niet de grootste ongerechtigheid. De grootste ongerechtigheid is deze, dat men God, de Schepper en onderhouder van het leven, de Koning en de gebiedster der wereld, tekort doet, Hem miskent en negeert, en zijn Wetten veracht. De mensen spreken schande over de behandeling die b.v. de Joden en vele andere landgenoten wordt aangedaan, maar 't ergste is deze ongerechtigheid, dat God de Heere in Zijn eer wordt gekrenkt, dat Hij zo zwaar wordt beledigd. Dat moet ons het diepste wonden.

En dat moeten wij ook zien als onze zwaarste schuld en zonde- de gerechtigheid. Nu is Christus gekomen om herstel te brengen van de geschokte verhouding tussen God en mens, om alzo te staan in dienst der gerechtigheid. Steeds komt Hij op voor het recht van God. Hij moet zijn in de dingen Zijns Vader. En de mens moet Hem volgen op die weg.

Hij moet de keizer geven wat des keizers is, maar niet minder: Gode wat Gods is. Dat in de eerste plaats, en dat boven alles. Met heilige verontwaardiging keert Hij zich tegen de ongerechtigheid. Denk aan de tempelreiniging, aan de vlamme redden tegen de Farizeeën, die in naam der gerechtigheid, ongerechtigheid bedrijven. Zijn strijd is een strijd “om der gerechtigheid wil”.

Maar dan is ook zijn lijden “een lijden om der gerechtigheid wil”.

Niemand kan Hem ooit op zonde betrappen, niemand weet slechte dingen van Hem. Maar niemand heeft zoveel te verduren als Hij, de onschuldige. Als Godslasteraar wordt Hij gebrandmerkt, als oproerling wordt Hij gearresteerd, als staatsgevaarlijke wordt Hij berecht, als misdadiger wordt Hij gekruist.

Dat is een lijden om der gerechtigheid wil.

De zondeloze wordt als de grootste zondaar behandeld.

De onschuldige als een diepschuldige gevonnist.

De edelste mens als misdadiger gehangen.

Hiertegen komt het rechtvaardigheidsgevoel in opstand, het kan niets minder verklaren dan dit. Er is, naar de mens gesproken ook geen verklaring voor. Het geloof weet de oplossing,

Het weet van de wet der plaatsbekleding, der toerekening, waardoor Hij lijdt in onze plaats. Hij onschuldig. Om ons schuldigen te redden. Hij zondeloos, om ons zondaren te behouden, En zo aanvaarden wij vol eerbied en dankbaarheid dit lijden “om der gerechtigheid wil”, dat Hij droeg voor ons.

Maar nu weten wij, dat het de discipel zal gaan als de meester. Wel niet in die zin, dat het lijden als discipel een plaatsbekledend lijden zal zijn, of een lijden waardoor hij zichzelf verzoening zal verwerven, maar toch: een lijden om der gerechtigheid wil.

De discipel toch is uit het duister dezer wereld geroepen tot het wonderbaar licht van Gods genade. Hij is nog niet los van de zonde, maar gaat daar toch tegen in. Hij schuwt de ongerechtigheid, hij zoekt de gerechtigheid. Hij eerbiedigt naar beste weten de wet Gods voor heel het leven, hij zoekt Gods eer en het welzijn van de naaste. Maar dat brengt hen in conflict met deze wereld. Daar heerst de ongerechtigheid. Daar wil Satan de boventoon hebben. Daar moet God uitgeschakeld worden, Zijn Woord verworpen, Zijn wet veracht. Daar wordt de eerste tafel in stukken geworpen, en bijgevolg ook de tweede vernield. De naaste komt niet tot het zijnde, geweld gaat boven recht, hardvochtigheid overmeestert medelijden.

In zulk een wereld leven wij.

En daar hebben wij ons te openbaren als strijdende kerk, als discipelen van Jezus Christus. Daar moeten wij strijden om der gerechtigheid wil. Daar hebben wij de heilige plicht tot verzet tegen alles en iedereen die Gods wet tekort doet. Daar mogen wij niet toegeven uit vrees voor gevaar, of uit berekening. Daar moet de gehoorzaamheid aan God de doorslag geven. Zo anders, dan plegen wij verraad aan de zaak van Gods koninkrijk, dan verloochenen wij onze Heiland, dan zijn we de naam van Christen niet waardig.

Wij moeten strijden om der gerechtigheid wil.

Wat betekent dat concreet in de praktijk van vandaag?

De heilige plicht tot verzet en sabotage tegen alle maatregelen die het nationaal-socialisme beraamt. In dat stelsel drijft de ongerechtigheid boven. De bedrieglijke schijn kan ons niet hinderen te geloven dat het er om gaat, Gods Woord te doen verdwijnen uit de maatschappij. En het antichristelijke van deze beweging komt duidelijk uit in de wijze waarop onze medemensen worden onteert en gekrenkt ; in naam der gerechtigheid bedrijft men het grootste onrecht. En de afgoderij viert hoogtij in de verheerlijking van ras en bloed en bodem.

Hiertegen zijn wij geroepen om te strijden om der gerechtigheid wil.

Niet alleen, en niet in de eerst plaats, omdat wij “goede Nederlanders” zijn, maar omdat wij Christenen zijn, die gedoopt zijn en gehouden tot gehoorzaamheid, omdat wij belijdenis hebben gedaan en beloofd hebben God de Heere lief te hebben en de naaste als onszelve, de wereld te verzaken, onze oude natuur te doden, en in een nieuw, godzalig leven te wandelen.

Strijden om der gerechtigheid wil dat betekent dus, concreet gesproken: niet meegaan met het N.A.F., niet meedoen aan de arbeidsinzet, en wel alle maatregelen die in strijd zijn met de gerechtigheid saboteren om der gerechtigheid wil.

En daarnaast: overal te hulp komen waar medemensen lijden om der gerechtigheid wil, dat is de heilige zaak van ieder Christen.

Dat kan meebrengen: een vervolgd worden om der gerechtigheid wil.

Hoe talloos groot is niet het getal van hen, die dit moeten ondervinden. Daar zijn de gevangenen, van hun vrijheid beroofd, gesard en gepest om anderen te verraden, en verdrukt in concentratiekampen. Daar hebt ge hen, die ver van huis en haard hun leven al zwerfende moeten doorgaan. Daar zijn onze jongens van wat men noemt, de gevaarlijke leeftijd, die zich verdoken moeten houden, en elke dag in gevaar verkeren. Daar hebt ge de ouders en verloofden, die dag aan dag in onzekerheid verkeren over de hunnen .En dan de stroom van directe oorlogsslachtoffers, de uitgebombardeerden, de evacués.

Het is één lange rij van ellende.

Maar dit moet goed voor ons vaststaan: het lijden dat zij ondergaan, is een lijden, om der gerechtigheid wil.

Hier spreekt geen ongelukkig toeval, hier komt niet enkel de naam “gedupeerden” naar voren. Wij moeten de zaak dieper en breder zien.

Wie in het geloof deze dingen ondergaat, ziet daarin een bevestiging van het woord van de Heiland: dat het de discipel zal gaan als de meester. In de wereld hebben zij verdrukking te lijden. Ze hebben Mij vervolgd, ze zullen ook U vervolgen.

Het is een lijden om der gerechtigheid wil.

Maar wie het zo ziet, vindt ook de kracht om het te dragen. Die gaat zich niet te buiten aan verbittering over zijn lot. Die zoekt zijn heil niet in vloeken en schelden, maar weet zichzelf kruisdrager, achter Christus aan.

Dus heeft zijn leven, zijn lijden zin.

Dus weet hij zich in goed gezelschap, dicht bij zijn Heiland, die ook de kruisweg ging, maar nog veel meer te verduren had, en Wiens macht ons nu schraagt in het lijden.

Ja Hijzelf verleent bijstand, en geeft troost.

Hij zegt het in Zijn Woord: “Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het Koninkrijk de hemelen

Zalig, in – gelukkig al diegenen, die om der gerechtigheid wil, dit kruis dragen.

Is dat mogelijk?

Het is veeleer omgekeerd, zoudt ge zeggen.

De gevangenen, de onderduikers, de misdeelden, de ongerusten en de onzekeren zijn er toch wel heel slecht aan toe.

En de mensen die om des vredes wil dan toch maar een Ausweis gehaald hebben of voor de vijand werken, of bepaalde dingen hebben getekend, die moeilijkheden ontzeilen, en zich neutaal houden, zijn er veel beter aan toe. Zo lijkt het ja.

Maar zo is het niet. Zijn de twijfelaars, de halven en de onbeslisten gelukkig?

Neen, dat bestaat niet, want hun geweten klopt, als ze er tenminste nog een hebben.

Wat zij doen is geen strijden om der gerechtigheid wil. Al komen ze in de kerk, en al bidden ze geregeld, al zijn ze ogenschijnlijk gereformeerd, ze deugen niet, want zij willen de kruisweg niet gaan, ze verloochenen Christus met de daad, ofschoon ze Hem met de mond belijden. Ze zijn allesbehalve zalig, want: “wie zijn weg wel aanstelt, die zal Ik Mijn heil doen zien”.

En de anderen dan, die vervolgd worden om der gerechtigheid wil? Zijn zij zalig, gelukkig?

Ja, maar dat moet ge dit goed verstaan.

Zalig betekent nimmer, uitwendig gelukkig zonder meer. De welstand van een ziel zonder zorg. In dien zin was Christus zelf in dit leven ook niet zonder zorg.

In dien zin was Christus zelf in dit leven ook niet “zalig”. Daarvoor had Hij te veel leed en verdriet te dragen. Hij was altijd door vijandschap en argwaan omringd, Hij had nergens rust,

Hij moest veel lijden. En toch was Hij zalig. Want zalig, dat betekent in deze wereld, gelukkig in deze zin: “vrede met god” en dus niet met eigen lot. En getroost te zijn in de gedachte dat God met ons is, Zijn zaligheid ervaren, Zijn gunst ontmoeten. Dàt betekent zalig. En in dien zin was Christus zalig.

En zijn zijn discipelen het ook: “Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil”.

Men moet het ondervinden, om dat ten volle te kunnen beamen. Maar men kan het zien aan die mensen, die dwars door de nood heen van God genade hebben ontvangen, om dit te ervaren.

Laat ik u in dit opzicht mogen vertellen van mensen, die ik persoonlijk nog kort gesproken heb, en aan wie onmiskenbaar dit woord is bevestigd: “Zalig zijn zij die lijden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen”.

Het is nu enkele weken geleden, dat enkele van mijn beste vrienden naar het concentratiekamp Vught gebracht werden. Op hun weg daarheen ben ik in de gelegenheid geweest om met hen te spreken.

Daar was één, een oudere man van over de 60 jaar. Tijdens herhaald verhoor is hij dusdanig mishandeld, dat het te erg is om hier weer te geven. Maar hij heeft volgehouden. Zijn woord was: “liever sterven dan verraden”.

En toen we met elkaar spraken, zei hij: “Ik heb het wel moeilijk gehad, maar ik ben tot dusver door Gods genade zó gesterkt, dat ik ook nu nog vol goede moed kan zijn”.

Dit werd gezegd op een moment dat hij op 't punt stond om van vrouw en kinderen afscheid te moeten nemen. Het was niet gemakkelijk, maar: Zalig zijn zij die lijden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Er waren meerdere bekenden en onbekenden, maar de stemming was van dien aard, dat wij er met een beschaamd gemoed bijstonden. Toen de belofte gegeven werd: wij zullen voor u blijven bidden, was het antwoord: “dat is heel goed, maar, jullie hebt nog veel meer ons gebed nodig, dan wij dat van anderen. Want wij komen er wel doorheen, maar voor jullie is het veel moeilijker”.

Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil.

Dat is het woord dat hier alles verklaart.

In de trein die hen naar Vught voerde, hebben de gevangenen samen gezongen: “Een vast burcht is onze God”. Dat konden zij door Gods genade.

En wanneer wij van deze dingen horen, dan is ons hart ontroerd, maar dan wordt ons gemoed ook weer ruim, want we weten dit: Zalig zijn zij, die vervolgd worden om der gerechtigheid wil.

Ik zou u nog veel meer van dergelijke ervaringen kunnen vertellen. Van gevangenen die uiteen gerukt werden, en die toch zo bovenmate gesterkt werden, dat ze alles konden dragen. Van die moeder, die eerst haar man zag wegvoeren, maar daarna aan haar zoon schreef, dat hij toch vooral zijn goed werk niet moest stopzetten, omdat het was om der gerechtigheid wil.

Maar genoeg. Dit is de beste illustratie van het woord, dat onze Heiland sprak, en dat heden ten dage in zijn volle kracht openbaar wordt: Zalig zijn zij die lijden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Toch moeten wij er ons voor wachten dat we deze dingen verkeerd zouden verstaan. Het gevaar is zo groot, dat we hier komen tot een zekere heldenverering, en ons diepste respect uitspreken voor hen die er zo onder staan. Dat verdienen ze ook, maar dáárom worden ze niet verteld.

Het gaat er om, dat wij zullen zien hoe Gods Woord de waarheid is. Hoe zijn genade groot en sterk is over allen die de kruisweg gaan, die lijden om der gerechtigheid wil.

Dat geldt voor ons allen, ook voor u.

Mogelijk hebt gij het er zwaar mee. De spanning kan soms schier ondragelijk zijn, en de zorg zo groot, dat alle levenslust geblust is.

Maar weet dan *waarom* gij vervolgd wordt, *waarom* gij lijden moet.

Het is om der gerechtigheid wil. Omdat het de discipel gaat als de meester [...] .

Maar vertrouw dan ook, dat Gods genade voor u genoeg is.

Bid Hem om sterkte, om licht.

Dan zult ook gij het ondervinden: Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil. Uiterlijk rampzalig misschien, maar innerlijk vol van een diepe vrede, die alle verstand te boven gaat.

En dan komt ge er door. Hoe het ook gaat. Dan zult ge 't hoofd omhoog steken, ten spijt van 's vijands woeden. Dan zult ge 't ervaren dat

Een vaste burcht is onze God,
Een toevlucht voor de Zijnen.
Al drukt het leed, al dreigt het lot,
Hij doet Zijn hulp verschijnen.
De vijand rukt vast aan,
Met opgestoken vaan,
Hij draagt zijn rusting nog,

Vol gruwel en bedrog,
Maar zal als kaf verdwijnen.

Jezus spreekt Zijn strijdende kerk zalig.

Hij doet dat omdat Hij haar strijd tekent als karakterstrijd om der gerechtigheid wil. En Hij geeft in de 2de plaats het uitzicht daarvan aan.

Hier spreken wij dus over het uitzicht van de strijd: Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Het behoeft geen betoog meer, dat de zaligheid, het geluk, waarvan Christus spreekt, niet enkel slaat op toekomstige zaligheid. Dan zou het geluk der vervolgd en enkel iets zijn dat later komt, en waar we nu niets aan hebben.

Neen, de vervolgd om der gerechtigheid wil zijn nu reeds zalig, nu, midden in de strijd, en midden in de nood. In de grootste smarten blijven onze harten in de Heer gerust.

Toch mogen wij de belofte die er in deze tekst voor de eeuwigheid ligt niet verwaarlozen.

Want dit is ook een belofte waarin onze Heiland zelf troost heeft gevonden. Immers van Hem staat geschreven in Hebr. 12, dat hij voor de vreugde die Hem voorgesteld was, het kruis heeft gedragen en de schande veracht. Om der wille van de eeuwige vreugde, achtte Hij tijdelijke druk licht.

En zo zal het ook Zijn discipelen gaan.

Op zichzelf kan het kruis dat nu opgelegd wordt, zwaar zijn. Voor sommigen is er haast geen doorkomen aan. Veler aards geluk is volkomen gebroken. En als wij alleen op aardse toekomst zouden zien, dan zou ons de moed vergaan. Want er ligt niet veel goeds voor ons,

menselijkerwijs gesproken. Als Duitsland verliest, staat het communisme voor de poort. En terwijl wij nu met geselen gekastijd worden, zouden er dan wel eens schorpioenen voor in de plaats kunnen komen.

Maar: Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want: aan het einde van de kruisweg ligt de hemelse zaligheid. Dan komt de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waarop gerechtigheid woont. En vergeleken met het uitnemende grote gewicht der hemelse zaligheid, kan de verdrukking die hier op zichzelf zwaar is, toch licht genoemd worden. Een verdrukking die zeer haast voorbij gaat, als wij de maatstaf der eeuwigheid aan leggen.

Zo wenkt ons de rust na de strijd, de volle vrede.

En dat kan ons nu zo sterk bemoedigen.

Dan nu maar liever lijden om Christus wil, dan is de strijd voor eeuwig gewonnen.

Maar wie zich nu slap aanstelt, de uiterlijke rust liefheeft, en daarom zijn beginsel verloochent, die heeft – tenzij hij zich bekeert- alles reeds verloren, omdat hij Christus verloochende.

Maar: Zalig zijn die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Dat is het grootste argument: hunner is het koninkrijk der hemelen.

Geen toekomstmuziek, neen werkelijkheid nu: hunner is het koninkrijk der hemelen.

Het koninkrijk der hemelen, wat is dat?

Zie, men spreekt in onze dagen over het eeuwige rijk, en de nieuwe orde. Maar dat is alles surrogaat, en verbeelding.

Het eeuwige rijk op aarde bouwen, is een waandenkbeeld dat slechts een tijdelijke basis heeft, en dus met de tijd vergaat, ja nu reeds bezig is te vergaan.

En de nieuwe orde, dus de geest die in dat eeuwige rijk zou heersen, daar weet ge alles van, het is de grootst denkbare chaos op het gebied van zedelijke waarden, een samenraapsel van ongerechtigheid.

Maar het koninkrijk der hemelen:

Dat is het eeuwige rijk -

Dat is de nieuwe orde -

Het eeuwige rijk: het was reeds van ouds in het paradijs. Maar het is door Satan tijdelijk teruggedrongen. Nu klinkt in Johannes dagen het woord: "het koninkrijk der hemelen is nabij gekomen".

En in Christus manifesteert het zich.

Hij is het, die met heilig geweld dat rijk doet komen.

In dat rijk is God koning. Een koning die het zaligst lot, ver boven alle goon kan schenken.

Deze koning doet recht aan zijn volk. Hij laat genaderecht gelden, zodat de zondaar weer met Hem in verzoende betrekking kan treden, en Hem als zijn Vader ontmoet. Die Vader waakt met grote zorg over zijn volk. Is hen tot een Herder. Hij komt hen in nood te hulp, is een krachtige hulp in benauwdheden.

Zo gaat dat in het koninkrijk, het koninkrijk der hemelen.

En van dat rijk is ieder Christen burger.

Dit rijk heeft ook zijn eigen wetten, een nieuwe orde. Gerechtigheid.

God de Heere is daar koning, men moet Hem gehoorzamen boven alle mensen. Als er een conflict is tussen Zijn wet en aardse verordeningen, dan dient men met terzijdestelling van alles wat Hem te na komt, Zijn gebod te volbrengen.

De orde van dat koninkrijk brengt dus mee: een lijden om der gerechtigheid wil. Dat is onvermijdbaar.

Maar wie niet naar die orde wil leven, kan geen burger van dat koninkrijk zijn.

Doch wie hier een kruisdrager wil zijn, diens is het koninkrijk der hemelen.

Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Zo mogen wij dan iets van dit machtig woord verstaan.

Het opent wereldwijde perspectieven.

De vervolgte om der gerechtigheid wil, is niet de mislukte, onterfde mens, maar: de gelukkigste, kind van God, en erfgenaam van eeuwige schatten.

Genade en ere is zijn deel. In hem heerst de vrede Gods, die alle verstand te boven gaat. Hij kent de rust, die daar is waar God zijn vriendelijk aangezicht over hen doet lichten.

Gods goedheid straalt hem toe, Zijn macht schraagt hem in 't lijden.

Verstaat ge nu, waarom de gevangenen, waarover wij zoeven spraken, en die anderen, die het zo zwaar te verantwoorden hebben, toch zo moedig konden zijn, en ook hun moeilijke weg zo gesterkt konden gaan?

Dit is het: Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Verstaat ge het nu, waarom ge zelf kunt volharden in deze strijd, waarom ge niet zijt bezwaken in moeite en verdriet, waarom het altijd weer licht wordt al lijkt het nog zo donker om u heen?

Dit is het: Zalig zijn zij die lijden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Maar rampzalig zij, die niet willen lijden om der gerechtigheid wil. Die om een schotel linzen hun eerstgeboorterecht verkopen, die een vreedzaam verdrag met Satan en wereld sluiten, om dan tenslotte alles te verliezen. Want hunner is het verderf en de ondergang. Hun rest enkel het woord: "Ga weg van mij, ik heb u niet gekend".

Broeders en zusters.

Het is een zware tijd voor ons allen.

Maar een tijd waarin het gouden zonlicht van Gods genade ongebroken schijnt.

Laat ons in deze tijd volharden in het geloof en niet wijken achter Christus vandaan.

Achter hem aan, daar alleen is het goed.

Ook al is de weg moeilijk en het kruis zwaar.

Maar dit is onze troost:

Zalig zijn zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Amen.

De zegen werd uitgesproken vóór de slotzang. Dat gaf ds. Douma de gelegenheid om tijdens het zingen van de slotzang de kerk te verlaten, en op de fiets te vertrekken richting Emmer-Erfscheidenveen. Dit opdat niemand hem zou kunnen traceren of aangeven.

Gedrukte bronnen

Primair

Vervolgd om der Gerechtigheid wil. Laatste preek van Ds. R. Douma, in leven Dienaar des woords bij de Gereformeerde Kerk van Emmer-Compascuum. Gehouden op Zondag 19 Maart 1944, 14 pagina's, gedrukt (posthume uitgave).

Secundair

Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKPI (twee delen), Kampen/Bilthoven 1951, m.n. dl. I, p. 56, 57, 60, 75, 146, 148, 153, 238, 452, 454, 625: foto op p. 56.

Hoe Groningen streed. Provinciaal gedenkboek van het verzet 1940-1945, Groningen (Niemeijer) z.j. (1949), m.n. p. 43-45.

Ettie Huizing: 'Zo volstrekt alleen – Henca Douma', in Ad. A. J. Mulder & Harm Reinders (red.): *De nadagen van het verzet*, Kampen (Kok) 1990, p. 65-76.

Ineke Kerssies: *Verzetsgroep Garrelsweer. Luisterend naar de stem van hun geweten*, Bedum (Profiel) 2009, p. 96, 172, 176, 187

Ad Mulder: *Verzetsman in uniform*, Westerbork (uitgave van de Stichting Oorlogsen Verzetsmateriaal, Groningen), 2001, m.n. p. 27 en 33.

Ad Mulder: 'Dominee Rinze Douma solidair tot het einde', in *Kontakt door Aantredenen*, dec. 2000, p. 28v.

J.A. Niemeijer & Ad. A.J. Mulder (red.): *Verzet in Groningen*, Groningen 1986, p. 29, 34.

P. Tjeerdsma: 'Ds. R. Douma', in Th. Delleman (red.): *Opdat wij niet vergeten. Enz.*, Kampen (Kok) 1949, p. 243-245.

Jan van Weerden: *De oorlogsvlag*, Hardenberg (Heijink) 2008, m.n. p. 233-234.

Familie Douma-Kuperus

Jouke Rinses Douma Geboren op 24 mei 1887 te Bergum,

Gehuwd (1) op 13 juni 1908 te Bergum met

Hinke Jans Kuperus, Geboren op 4 augustus 1886 te Bergum,

dochter van Jan Ages Kuperus en Trijntje Taekes Joekema.

Overleden op 28 juni 1928 te Bergum.

Uit dit huwelijk vijf kinderen:

1) Rinze Douma, geboren op 28 april 1910 te Bergum

Gehuwd (2) op 3 juli 1930 te met Wytsche Jans Kuperus dochter van dochter van Jan Ages Kuperus en Trijntje Taekes Joekema.

Uit dit huwelijk twee kinderen:

Rinze Douma, Geboren op 28 april 1910 te Bergum.

Overleden rond 9 maart 1945 in het concentratiekamp Bergen-Belsen.

Gehuwd op 23 juli 1936 te Franeker met

Minke van der Veen Geboren op 27 oktober 1908 te Franeker, dochter van Steven van der Veen en Sytske Roukema. Overleden op 3 juli 1988 te Apeldoorn.

Uit dit huwelijk vier kinderen

Familie van der Veen

Steven van der Veen (**komt voor onder de aanduiding Pa**) Geboren op 30 januari 1880 Oosterbierum (Barradeel). zoon van Cornelis van der Veen en Jeltje Sybesma.

Gehuwd (1) op 23 mei 1907 te Franeker met Sytske Roukema Geboren op 1883 te Franeker, dochter van Sybren Roukema en Minke van der Veen. Overleden op 12 januari 1922 te Franeker.

Uit dit huwelijk twee kinderen:

1. Minke van der Veen, geboren op 27 oktober 1908 te Franeker.

2. Cornelis van der Veen, geboren op 1921 te . **Komt voor onder de aanduiding “onze Cor”**.

Gehuwd (2) met Elisabeth de Vries (**komt voor onder de aanduiding Moeder**) Uit dit huwelijk geen kinderen

Uitleg van enkele begrippen en schuilnamen

Begrippen

LO-LKP

LO is de aanduiding van de **L**andelijke **O**rganisatie voor hulp aan onderduikers. De LO ontstond in 1942 als het gereformeerde onderdeel van het verzet tegen de bezetter. Later traden ook mensen uit allerlei andere groeperingen toe.

Eveneens in een later stadium ontstonden de **K**nokploegen, het gewapende onderdeel van deze verzetsorganisatie. Het Landelijke verband heette **L**andelijke **O**rganisatie van **K**nokploegen, de LKP.

De geschiedenis van de LO-LKP is vastgelegd in het gedenboek *Het grote gebod*, Kampen/Bilthoven 1951.⁷⁵

De ingewikkelde ontstaansgeschiedenis van de Groningse LO-LKP werd beschreven door Sietse J. Huizingh; zie Jan A. Niemeijer en Ad. A.J. Mulder (red.): *Verzet in Groningen*, Groningen 1986, p. 27-40.

Top

De LO was oorspronkelijk hiërarchisch georganiseerd: een kleine groep vertegenwoordigers uit het gehele land kwam als Top bijeen. Ds. Douma heeft enkele van die TOP-vergaderingen bijgewoond. Later werd duidelijk, dat men zich onnodig kwetsbaar maakte. Wanneer een schakel (door arrestatie) uitviel, werd het contact tussen het grondvlak en de landelijke leiding verbroken. Bovendien kende men te veel mensen en daardoor werd het gevaar groter dat iemand bij een verhoor zou “doorslaan”, de namen van anderen zou noemen. Daarom werd de organisatie gedecentraliseerd: men kwam per provincie of per regio in TOP-vergaderingen bijeen.

Kraken

Het voedsel was op de bon: om voedsel te kunnen kopen, had men niet alleen geld maar ook bonnen nodig. Om bonkaarten te kunnen krijgen, moest men ingeschreven staan bij de Burgerlijke Stand van een gemeente. Het is duidelijk, dat onderduikers niet aan die eis konden en wilden voldoen. Om aan bonkaarten te komen, werden distributiekantoren overvallen. De buitgemaakte bonkaarten werden verdeeld over de onderduikers die deze kaarten nodig hadden.

Centraal Distributiekantoor

De naam is misleidend: het ging niet om een distributiekantoor van de bezettende overheid, maar van de ondergrondse, het verzet. Het Centraal Distributiekantoor was het overlegorgaan, waar de bonkaarten voor onderduikers verdeeld werden. Eerst gebeurde dit landelijk, daarna meer per provincie/regio.

Namen

Jaap Kroon is Jaap Heuvingh, leider van de LO in de provincie Groningen (zie voor hem *Het grote gebod*, dl. I, p. 131, 141, 146-148, 150, 421, 422, 424, 425).

Jo van Mechelen is Herman van Hees

Nap is Tjeerd Pannekoek (zie voor hem *Het grote gebod*, dl. I, p. 140, 144, 146, 147, 150, 156), medewerker van Karel van Kampen (“Zwarte Karel”, zie voor hem *Registers op Het grote gebod*, p. 10).

⁷⁵ In 1989 verschenen bij de uitgeverij Kok te Kampen de *Registers behorende bij het grote gebod*.

Wachter is Hendrik Kolthof, leider van het LO-rayon Veenkoloniën (zie voor hem Het grote gebod, dl. I, p. 150, 152-154, 156).

Groep-Bedum is de Knokploeg waartoe o.a. Harm Molenkamp behoorde,
Groep-Kroon, de groep van Jaap Heuvingh
Nul-groep, andere naam voor deze groep; in verband met de veiligheid gebruikte men nummers in plaats van namen.

Stukken die nog bij J. Ridderbos berusten

AANVULLING

Emmer-Compasuum

- Het verslag uit de Emmer Courant van de onthulling (in 1946?) van de gedenksteen voor ds. R. Douma; kopie, zonder datum
- Gedenknummer ter gelegenheid van het 75 jarig bestaan van de gereformeerde kerk te emmercompasuum op 15 november 1969; gestencild, 24 pagina's z.j. (1969) (op p. 11-12 een kort bericht over het verzetswerk van ds. Douma, en op p. 12-13 een schrijven van mw. M. Douma-v.d.Veen)
- 100 jaar Gereformeerde Kerk Emmer-Compasuum; gestencild, 36 pagina's z.j. (1994)
- Tekst toespraak Henca Douma, gehouden op 20 november 1994; tekst getypt, gekopieerd, 4 bladzijden
- Emmer-Compasuum, herplaatsen van de gedenksteen op de begraafplaats, op 14 juni 2014
- J. Ridderbos; 'Leven en strijd van een vergeten verzetsstrijder. Ds. Rinze Douma (1910-1945)', in Gezamenlijk kerkblad voor Drenthe, Overijssel en Flevoland van de Protestantse Kerk in Nederland; jrg. 97, nr. 4867 (10 mei 2014), p. 5
- 'Een predikant om nooit te vergeten', achtergrondartikel in het Dagblad van het Noorden, editie Drenthe Zuidoost, pagina 18
- Programmablad, één vel, dubbelzijdig bedrukt
- Dankbrief familie Douma, d.d. 25 juni 2014; één vel, eenzijdig bedrukt

Kinderen Douma

- Tekst toespraak Henca Douma, gehouden op de Contactdag van Verzetskinderen en het Maatschappelijk Werk van de Stichting '40-'45, 11 maart 1986; tekst getypt, gekopieerd, 13 pagina's
- Kopieën van pagina's uit het boek van Ad. A.J. Mulder & Harm Reinders (red.): De nadagen van het verzet; Kampen (Kok) 1945, p. 65-76 (= interview met Henca Douma)

Achtergrondinformatie

- Mailwisseling Henca Douma met
H. Langenburg te Emmen (herinneringen van een oud-inwoner van Emmer-Compasuum aan zijn ex-predikant)
- Mailwisseling Jan Ridderbos met
Mw. L. Engberts (mogelijke relaties van ds. R. Douma binnen het verzet, m.n. Jo van Mechelen)
- Ineke Kerssies (auteur boek Verzetsgroep Garrelsweer. Luisterend naar de stem van hun geweten; Bedum 2009. Ds. R. Douma komt voor op p. 96, 172, 176, 187)
- Sybren Schaafsma (noemt mogelijke contacten van ds. Douma in de kring van het verzet)
- R.M. Pragt, emeritus-pastor te Twello (kleinzoon van de familie Pragt die te Emmer-compasuum naast de gereformeerde pastorie woonde) aan familie Douma, brief d.d. 13 juni 2014; één bladzijde, enkelzijdig bedrukt, gekopieerd
- Paul Wind aan Jan Ridderbos, brief zonder datum/plaats; één bladzijde, getypt (herinneringen van een oud-inwoner van Emmer-Compasuum aan zijn ex-predikant)

Anders

- Kopie van de persoonskaart van ds. R. Douma, uit de verzameling systeemkaarten OVCG